

ԶԱՎԱԽՔԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ**ՎՐԱՑ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԸՆԿԱԼՄԱՍԲ
(ԸՍՏ 1999-2009 ԹԹ. ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՏՊԱԳԻՐ ՄԱՍՈՒԼԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ)
(ՄԱՍ 2)***

ՀՏԴ 93(479.22)

ՎԱՐՅԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱՄ պատմության ինստիտուտի սփյուռքի և հայկական
գաղթօջախների պատմության բաժնի գիտաշխատող,
պատմական գիտությունների թեկնածու,
բ.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
Vsargsyan83@gmail.com

Հոդվածի նպատակն է շուրջ տասնամյա ժամանակահատվածի (1999-2009 թթ.) վրաց տպագիր մամուլի նյութերի միջոցով ներկայացնել Զավախքի հիմնահարցը՝ վրաց հասարակական-քաղաքական մտքի ընկալմամբ: Հոդվածի առաջին մասի խնդիրն է եղել համակարգված կերպով ցույց տալ, մատնանշել ներքին և արտաքին բոլոր այն գործոնները, որոնք ազդել են Զավախքի հիմնահարցի վրացական ընկալումների վրա: Աշխատանքի երկրորդ (սույն) մասում ներկայացված են Զավախքի հիմնահարցի վրացական ընկալումները մատնանշող վրացական տպագիր մամուլի հիմնական հրապարակումները:

Ուսումնասիրությունն ամփոփվում է համապատասխան եզրահանգումներով:

Հետազոտության տեքստը շարադրվել է 1999-2009 թթ. վրացական տպագիր մամուլում հրապարակված, ինչպես նաև թեմային առնչվող այլևայլ նյութերը և՛ առանձնաբար, և՛ համադրմամբ ուսումնասիրելու հենքի վրա:

Հետազոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը հիմնականում և գերակշիռ մասով մերժել է Զավախքի հիմնահարցի գոյությունը, բացասաբար է վերաբերվել բոլոր այն կապմակերպությունների, գործիչների գոյությանն ու գործունեությանը, որոնք այս կամ այն կերպ արձարծել են Զավախքի հիմնահարցը: Ներկայիս Վրաստանի տարածքում բնակվող տեղաբնիկ ժողովուրդը հանդիսացող, միևնույն ժամանակ որպես ազգային փոքրամասնություն հանդես եկող ջավախահայության պահանջները, որոնք համապատասխանում են միջազգային իրավունքի տառին ու ոգուն, վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը որակել է անջատողականության դրսևորում, ՀՀ-ի և ՌԴ-ի կողմից ուղղորդվող սադրանք Վրաստանի տարածքային ամբողջականության դեմ:

Հիմնաբառեր՝ Զավախքի հիմնահարց, վրաց հասարակական-քաղաքական միտք, վրաց տպագիր մամուլ, վրացական միջավայր, ընկալումներ, վերաբնակեցում, տարանցիկ ուղիներ, Ռուսաստան, Թուրքիա, Հայաստանի Հանրապետություն:

Շարունակենք ներկայացնել վրաց տպագիր մամուլի 1999-2009 թթ. ժամանակահատվածի այն կարևորագույն հրապարակումները, որոնցում արտացոլված են վրաց հասարակական-քաղաքական, քաղաքագիտական, որոշ չափով նաև

* Հոդվածը ներկայացվել է 08.07.2020թ., գրախոսվել՝ 13.07.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 22.12.2020թ.:

գիտական-ակադեմիական ոլորտների ներկայացուցիչների մտքերը, կարծիքներն ու տեսակետները: Նյութերը ներկայացնում ենք ըստ հրապարակումների ժամանակագրության:

«Ռեզոնանսի» թերթի հոդվածագիր Թինաթին Մոսիաշվիլին ծավալուն անդրադարձ է հրապարակել Չավախբում վրացերենի չիմացության և դրանից բխող հետևանքների վերաբերյալ: «Ինչների՞ս է պետք վրացերենը. Չավախբում Վրաստանի նախագահն էլ չի խոսում վրացերենով» վերտառությամբ հրապարակման մեջ նշվում է, որ Ախալքալաքի բնակչության 97 %-ը հայեր են, և շատերին իրոք որ պետք չէ վրացերենը: «Երկրամասում չեն հեռարձակվում Վրաստանի հեռուստահաղորդումները, չի հասնում վրացական մամուլը, իսկ, ընդհանրապես, Ախալքալաք այցելողները չեն զգում, որ իրենք գտնվում են Վրաստանում, այստեղ բացակայում են վրացերեն գրությամբ գովազդները»²⁸. այսպես ներկայացնելով իր դժգոհությունները՝ Թ. Մոսիաշվիլին հիշատակում է վրաց լեզվի ուսուցման պետական ծրագրի, այլ միջոցառումների ու քննարկումների մասին, ցիտելով Նահանգային կրթության վարչությանը՝ վիճակագրական որոշ տվյալներ է ներկայացնում ուսուցչության և դպրոցների քանակի մասին և այլն: Հեղինակն այս շրջանակներում մեղադրանքներ է ներկայացնում Սամցխե-Չավախբում Վրաստանի նախագահի լիազոր ներկայացուցիչ (նահանգապետ), ազգագրագետ – հայագետ Գիզլա Բարամիձեին²⁹ և փաստում, որ վերջինիս բացարձակապես չի հուզում վրաց լեզվի ուսուցման հարցը: Նահանգապետն էլ մեղադրել է պետությանը՝ պետական լեզվի ուսուցման ծրագրի համար միջոցների խնայման մեջ: Հոդվածագիրը նաև մտահոգություն է հայտնում և մեծ հիմնախնդիր համարում այն իրողությունը, որ պատմության ու աշխարհագրության ուսուցիչների մեծամասնությունն ավարտել են ՀՀ-ի բուհերը, իսկ ֆակուլտատիվ դասաժամերի շրջանակներում դասավանդվող այդ առարկաների դասագրքերը մատակարարվում են Հայաստանի (ադրբեջանցիների պարագայում՝ Ադրբեջանի) կողմից³⁰: Հրապարակագիրն այդ տենդենցների մեջ անջատողականության վտանգ է տեսնում և հիշեցնում, որ նման կերպ շարունակվելու դեպքում Չավախբում առավել վատթար իրավիճակ կստեղծվի, քան Աբխազիայում: Բնականաբար, հոդվածագիրն ամենևին չի հիշատակում միջազգային տասնյակ հանրագրերն ու այլևայլ փաստաթղթեր, որոնցով նախատեսված են հասարակական – քաղաքական, լեզվական, կրթամշակութային հողի վրա բազմաթիվ արտոնություններ ջավախահայության՝ որպես տեղաբնիկ ժողովրդի կամ ազգային փոքրամասնության համար³¹: Չավախահայության՝ Սամցխե-Չավախքի

²⁸ «Ջեֆոնանս» («Ռեզոնանսի») («Ռեզոնանս»), N 163, 2001.

²⁹ Վրաստանի ղեկավար Է. Շևարդնաձեի՝ 1994 թ. հուլիսի 31-ի թիվ 237 հրամանագրով ստեղծված Սամցխե-Չավախքի նահանգապետների, այդ թվում՝ հայաստացի հայացքներով ու քայլերով հայտնի Գիզլա Բարամիձեի մասին, ով եղել է Վրաստանի նախագահի առաջին լիազոր ներկայացուցիչը (նահանգապետը) Չավախբում (1994-2002 թթ.), մինչև 1998 թվականը համատեղությամբ նաև ՀՀ-ում Վրաստանի առաջին արտակարգ և լիազոր դեսպանը, հանգամանորեն տե՛ս Սարգսյան Վ., «Մեռավ թագավորը, կեցցե՛ թագավորը»: Ովքե՞ր են իրականում Սամցխե-Չավախքի «նահանգապետ» կոչված մարդիկ, *Չավախքը 1988-2008 թթ. (հոդվածների ժողովածու)*, Երևան, 2009, էջ 267-273:

³⁰ «Ջեֆոնանս» («Ռեզոնանսի») («Ռեզոնանս»), N 163, 2001. Պետք է փաստել, որ մեկուկես-երկու տասնամյակ անց՝ այդ «հիմնահարցը» գրեթե «լուծվել է» Վրաստանի (այդ թվում՝ Չավախքի) հայկական դպրոցներում. մոնոթեոկրատական քաղաքականության արդյունքում ծրագրերում բացառված են «Հայոց պատմություն» և «Հայաստանի աշխարհագրություն» առարկաները, նույնկերպ գրեթե արգելված են ՀՀ-ից Վրաստանի հայկական դպրոցներ առաքվող դասագրքերը:

³¹ Տե՛ս Չավախահայության իրավունքների ամրագրումը միջազգային փաստաթղթերում, հեղինակ-կազմող՝ Վահե Սարգսյան, *Հայոց Հյուսիսային դարպասները. Չավախք, Լոռի, հ. 3*, Երևան, 2009:

Նահանգապետ Գիզա Բարամիձեից ունեցած բազմապիսի դժգոհությունների և ոչ հայանապատ քայլերի մասին է վկայում «Ախալի թառա» թերթի մի հրապարակումը, որում հողվածագիր-պատմաբան Գերոգի Ուծիլաուրին մեղադրում է ջավախահայ գործիչներին, 2. Ժվանիայի՝ տվյալ շրջանի թիմակիցներից Մելիք Ռախյանին և այլոց, որոնք հրապարակավ սուր քննադատության են ենթարկել Նահանգապետի վարած քաղաքականությունը³²:

Ջավախքի խնդրին այլ տեսանկյունից է մոտենում «Դիլիս գազեթի» հողվածագիր Մ. Չաչվան՝ անդրադառնալով Էդ. Շևարդնաձեի՝ 2001 թ.-ի հոկտեմբերին Երևան կատարած այցին: Վերլուծելով տարածաշրջանային զարգացումները՝ հեղինակը փաստում է, որ ՀՀ-ին պետք է ոչ թե Վրաստանից խել Ջավախքը, այլ վերջինիս միջոցով ազդել Վրաստանի վրա և թույլ չտալ Վրաստան – Թուրքիա հարաբերությունների կտրուկ խորացումներ³³: Նույն թերթի մեկ այլ հրապարակագիր Գ. Կվիտաշվիլին, անդրադառնալով ՀՀ Ազգային ժողովի ՀՀԴ խմբակցության պատգամավոր Ա. Ռուստամյանի՝ եվրոպական կառույցներում ջավախահայության իրավունքների ոտնահարման վերաբերյալ ունեցած ելույթին, քննադատում է ՀՀ ԱԺ պատգամավորին, վերջինիս կողմից Վրաստանին ներկայացված մեղադրանքները համարում անտեղի, Ռուսաստանի թելադրանքով արված քայլ և այլն³⁴:

Հետխորհրդային շրջանում Վրաց Ուղղափառ եկեղեցուն՝ Ջավախքում հաստատման գործընթացի մասին խիստ ուշագրավ հարցազրույց է զետեղվել «Ռեզոնանսի» թերթի համարներից մեկում, որում ՎՈՒԵ-ի Բորժոմ – Ախալքալաք տարածաշրջանի հոգևոր առաջնորդ վերապատվելի Սերաֆիմ Եպիսկոպոսն (Ջավախքում ծառայության է նշանակվել 1995 թվականից) մանրամասն ներկայացրել է առկա բոլոր դժվարությունները, որոնց հանդիպել են Ջավախքի տարբեր շրջաններում հաստատվող և իրենց ազդեցությունը տարածող ՎՈՒԵ-ի ներկայացուցիչները³⁵: Եպիսկոպոսը դժգոհում է, որ վրացիները Ջավախք քիչ են այցելում, հատկապես երիտասարդությունը, որն անտարբեր է, այնտեղ բացակայում են վրացական եկեղեցիները, կրթամշակութային, կրոնական միջոցառումները, պետական և այլ ծրագրերը, փոխարենը ջավախահայության հայացքն ուղղված է Երևան³⁶: Ըստ Նրա՝ ՎՈՒԵ-ի գլխավոր խնդիրն է Ջավախքի տարբեր շրջաններում հիմնել եկեղեցիներ, մեծացնել հոգևորականների թիվը, տարաբնույթ ծրագրերով մեծացնել այնտեղ վրաց հոգևոր-մշակութային ազդեցությունը և այլն: Վերապատվելի Սերաֆիմ Եպիսկոպոսն ուրախությամբ է փաստում, որ իրենք ՎՈՒԵ-ի ծիսակարգով մկրտում են ոչ միայն վրացիներին, որոնք հատկապես Ախալքալաքի և Նինոծմինդայի շրջաններում չնչին թիվ էին կազմում (Ախալքալաք քաղաքում, ըստ Նրա, տվյալ ժամանակահատվածում (2001 թ.) ապրել են 30 վրացի ընտանիքներ, ևս 40՝ խառնամուսնական ընտանիքներ), այլև

³² “**ახალი თაობა**” («Ախալի թառա» («Նոր սերունդ»)), N 219, 2001.

³³ “**დიდის გაზეთი**” («Դիլիս գազեթի» («Առավոտյան թերթ»)), N 235, 2001.

³⁴ “**დიდის გაზეთი**” («Դիլիս գազեթի» («Առավոտյան թերթ»)), N 268, 2001.

³⁵ “**რეზონანსი**” («Ռեզոնանսի» («Ռեզոնանս»)), N 159, 2001. Վրացի Եպիսկոպոսի հայտնած տեղեկություններից պարզվում է, որ ՎՈՒԵ-ի՝ Ախալքալաքում գտնվող ներկայիս կրոնական կենտրոնի շենքը, որը խորհրդային շրջանում պատկանում էր ՎԽՍՀ Կոմկուսի Ախալքալաքի շրջկոմին, այնուհետև ծառայում էր որպես վրացական մանկամսուր, իսկ 1995 թվականից այնտեղ հաճախող վրացի երեխաների բացակայության պատճառով հանվել էր վաճառքի, ՎՈՒԵ-ի Ախալքալաք-Բորժոմի Եպիսկոպոսությանն է տրամադրվել վերահայ հասարակական-քաղաքական գործիչ Հենրիխի (Գենա Մուրադյանի) շնորհիվ:

³⁶ Վրացի Եպիսկոպոսը դժգոհությամբ է փաստում, որ հայոց պատմության դասագրքերի մեջ և այլևայլ հրատարակություններում Ջավախքը հայկական հիմնավորը հող է հիշատակվում, ավելին, այդ տեսակետին են նաև ջավախահայերը, ինչն էլ խիստ անհանգստացնող է վրացական կողմի համար:

բազմաթիվ հայ ընտանիքների: Այս փաստի մասին է խոսում նաև ՎՈՒԵ-ի կողմից Ցավախբի այնպիսի բնակավայրերում եկեղեցիների հիմնումը, որտեղ բացակայում է վրացի ազգաբնակչությունը: Եպիսկոպոս Սերաֆիմը այդպիսի օրինակների թվում հիշատակում է Փարվանա լճի ափին գտնվող հանրահայտ Փոկա գյուղը:

Ախաբալաբում ռուսական ռազմաբազայի գոյության, վերջինիս դուրսբերման և ջավախահայության՝ այս հարցում ցուցաբերած դիրքորոշումները ևս լայնորեն դարձել են վրաց հասարակական-քաղաքական մտքի քննարկման առարկա: Վրաստանի «Ավանդականների միության» ղեկավար Ակակի Ասաթիանին, օրինակ, քննարկել է խնդիրը և այն կարծիքը հայտնել, որ Սամցխե-Ցավախբի հայ բնակչությունը կտրուկ կերպով դեմ է արտահատվում ռուսական ռազմաբազաների դուրսբերմանը: Եվ չնայած Ռուսաստանը կձգտի ջավախահայության միջոցով ապակայունացնել տարածաշրջանը, որպեսզի ռազմակայանը շարունակի թողնել այնտեղ, սակայն Հայաստանը չի գնա իրավիճակի սրման ճանապարհով, քանի որ նրա համար կփակվեն կենսական ճանապարհները³⁷: Նույն խնդիրն է քննարկվել «Նոր 7 օր» թերթի էջերում, որտեղ նմանատիպ տեսակետներ են հայտնել քաղաքագետներ Չվիադ Չխաիձեն և Գիորգի Խելաշվիլին³⁸: Քաղաքագետներն այն թյուր կարծիքն են հայտնել, որ ջավախահայության շրջանում գործող ազգային-քաղաքական կազմակերպությունները, հատկապես «Ցավախբ» ժողովրդական Շարժումը, «Վիրք» չգրանցված կուսակցությունը, «Փարվանա» կազմակերպությունը մեծ վտանգ են ներկայացնում Վրաստանի համար և ծառայում են օտար (ռուսական) ուժերին: Իրենց հրապարակային մտահոգությունն են հայտնել և ջավախահայությանը որպես վտանգ են դիտարկել Քուբայիսի պետհամալսարանի դոցենտներ Գիվի Գուրեշիձեն, Դավիթ Նեմսիձվերիձեն և ինժեներ-մանկավարժ Ռոման Չուխունաշվիլին: «Հայկական անջատողականության» արհեստածին խնդիրը բարձրաձայնելով՝ վերջիններս առաջարկել են «վիճակը փրկելու համար» Վրաստանի մայրաքաղաքը շուտափույթ կերպով տեղափոխել Ախաբալաբ³⁹: Գրեթե նույն միտքն է զարգացնում մեկ այլ վերլուծաբան՝ «Մթավառի գագեթի» պարբերականի հոդվածագիր Իրակլի Ջոխաձեն, որ «Դանդաղ գործող ական» 5-րդ շարապուն» վերտառությամբ հոդվածում ծավալուն անդրադարձ է կատարում Ցավախբում ստեղծված իրադրությանը, այնտեղ գործող կազմակերպություններին, հայության շրջանում առկա տրամադրություններին և այլն: Բավականին մանրակրկիտ կերպով անդրադառնալով Վրաստանում և, մասնավորապես, Ցավախբում հայերի թվի տոկոսային հարաբերակցությանը, տարբեր տարիների ժողովրդագրական ցուցանիշներին՝ հոդվածագիրը ջավախահայության՝ հանուն սեփական իրավունքների պայքարը որակում է Ռուսաստանի կողմից աջակցություն ստացող անջատողական կամ զավթողական ձգտումներ⁴⁰: Շարունակելով զարգացնել «Ցավախբյան անջատողականության» թեման և խոսելով ջավախբյան կազմակերպությունների («Ցավախբ», «Փարվանա») մասին՝ Ի. Ջոխաձեն տարօրինակ կերպով մեղադրում է վերջիններին՝ իրենց ծրագրերում հայկական մշակութային հուշարձանների պահպանության, տարածաշրջանի զարգացման և դպրոցներում հայոց պատմության ուսումնասիրման պահանջների մասին դրույթներ ունենալու համար: «Հայ անջատողականների (ջավախահայության՝ Վ.Ս.) ամբոխավար գործողությունների» մասին հիշատակմամբ «Չվենի էրթորա» շաբաթաթերթի ծավալուն առաջնորդող անդրադարձել է թուրքական բարձրագույն ռազմական ղեկավարության՝ 2002 թ.-ի մարտին Վրաստան կատարած այցին և, ընդհանրապես, ռազմական ոլորտում

³⁷ «პრეს კუროვერი» («Պրես կուրիեր»), N 129, 2001.

³⁸ «ახალი 7 დღე» («Ախալի 7 դդե») («Նոր 7 օր»), N 25, 2001.

³⁹ «ახავაღ-დასავაღი» («Ասավաղ-դասավալի»), N 27, 2001.

⁴⁰ «მთავარი გაზეთი» («Մթավառի գագեթի») («Գլխավոր թերթ»), N 4, 2002.

Թուրքիայի հարաճուն ներկայությանն ու ազդեցության խորացմանը: Հոդվածագիրը, ներկայացնելով Վրաստանում թուրքական ռազմական ներկայության և ռազմական ուժերի վրաց-թուրքական համագործակցության վերաբերյալ մի շարք փաստական ու վիճակագրական տվյալներ⁴¹, հանգամանորեն անդրադառնում է թուրքական հրապարակային ու թաքնված նկրտումներին, ըստ որոնց՝ ռուսական ազդեցության լծակներն արագորեն իր ձեռքը վերցնող այդ երկիրը ցանկանում է Ջավախքում Վրաստան-ՀՀ սահմանի երկայնքով, տեղակայել իր զորամիավորումները: Դրանք, թերթի աղբյուրների համաձայն, հնարավոր է տեղակայվեն Նաև Ախալցխայի հարակից Վալե ավանում, Ծալկայի մերձակայքում և Քուռ գետի հովտի երկայքով՝ թուրք-ադրբեջանական տարանցիկ գոտիների (Նավթամուղ, գազամուղ, երկաթուղի) վերահսկման նպատակով: Հրապարակման մեջ տեղ է գտել չափազանց հետաքրքրական մի փաստ ևս, ըստ որի՝ Թուրքիան կիսապաշտոնական կերպով հայտարարել է, որ պատրաստ է Ջավախքի հայ բնակչությանը սեփական ֆինանսական միջոցներով տեղափոխել ՌԴ Կրասնոդարի և Ստավրոպոլի երկրամասեր և նրանց բնակատեղեցում վերաբնակեցնել թուրք-մետսեթցիներին⁴²: Փաստեմք նաև, որ թերթը թուրքական այսպիսի նկրտումները համարում է չափազանց վտանգավոր ինչպես Վրաստանի, այնպես էլ տարածաշրջանի համար:

Հայ-վրացական միջխորհրդարանական հանձնաժողովի 4-րդ նիստում (2002 թ. հունիս, Երևան)⁴³ ՀՀ խորհրդարանականների կողմից ջավախահայության սոցիալ-տնտեսական, կրթական և այլ հիմնահարցերի վերհանման փաստը խիստ քննադատության է ենթարկում «24 սաաթի» թերթը: Հանձնաժողովի քարտուղար Դավիթ Լացուզբայայի՝ հրապարակման մեջ տեղ գտած մեկնաբանություններից երևում է, որ հայ պատվիրակության կողմից Ջավախքի հարցը նիստի օրակարգ մտցնելու փաստը հանկարծակիի է բերել վրացական պատվիրակությանը և առաջացրել մեծ դժգոհություն: Հավելեմք, որ հայկական կողմը (փոխխոսնակ Տիգրան Թորոսյանի գլխավորությամբ) առաջարկել է քննարկել ՀՀ մասնակցությունը Սամցխե-Ջավախքի սոցիալ-տնտեսական վերականգնման ծրագրերում: Պատվիրակության անդամ մեկ այլ խորհրդարանական Հենրիկ Գրիգորյանն էլ առաջ է քաշել Ջավախքի դպրոցներում ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից հաստատված դասագրքերով ուսուցանելու հարցը, ինչը ևս հատուկ ուշադրության չի արժանացել վրացական պատվիրակության կողմից: Դիպվածը փաստում է, որ պաշտոնական Վրաստանը Էդ. Շևարժևաձեի օրոք ևս կասկածանքով է վերաբերվել Ջավախքի հիմնահարցերի լուծման վերաբերյալ ՀՀ պաշտոնական առաջարկներին ու քննարկումներին, իսկ հասարակական-քաղաքական մտքի քննարկումներում այդ փաստն ընդունվել է սվիններով՝ տեղիք տալով այդ առաջարկներում ինչ-ինչ «դավադրությունների» կամ

⁴¹ «Բջջեո յթոթծ» («Հվենի Էթթթթ») («Մեր միասնությունը»), N 6, 2002. Ըստ հրապարակման՝ Թուրքիան վերջին 5 տարվա ընթացքում Վրաստանին է տրամադրել 35 միլիոն դոլարի ռազմական հանդերձանք և այլ պարագաներ: Անկարան իր միջոցներով արդիականացրել է Մառնեուլի ռազմական օդանավակայանը, որի կառավարումը, փաստորեն, արդեն Թուրքիայի ձեռքում է, վրացական խաղաղարար գումարտակը Կոստոլյում իր առաքելությունն իրագործում է թուրքական ռազմական խմբավորումների կազմում և այլն:

⁴² «Բջջեո յթոթծ» («Հվենի Էթթթթ») («Մեր միասնությունը»), N 6, 2002. Թերթի խմբագրությունը «Ջավախքի» փոխարեն օգտագործել է «Ջավախք» հայերեն անվանաձևը, այդուհանդերձ, այն վերցնելով չակերտների մեջ:

⁴³ «24 ՆճճԹ» («24 սաաթի» («24 ժամ»)), N 24, 2002. Հայ-վրացական միջխորհրդարանական հանձնաժողովի հայկական և վրացական պատվիրակությունները գլխավորել են երկու երկրների խորհրդարանների փոխխոսնակներ Տիգրան Թորոսյանը և Վախթանգ Կոլբայանը: Հանձնաժողովի նախորդ (3-րդ) նիստը տեղի էր ունեցել դրանից 3 տարի առաջ՝ 1999 թ. մարտին:

«թաքնված ականների» որոնման: Գրեթե նմանատիպ մոտեցումների է արժանացել նաև 1999 թ. հիմնադրված և իրավական գրանցում չստացած «Վիրք» կուսակցության գոյությունն ու վերջինիս ղեկավար Դավիթ Ռստակյանի՝ հասարակական-քաղաքական ոլորտում ծավալած գործունեությունը «Մթավարի գազերի» թերթի ծավալուն հրապարակման մեջ⁴⁴: Թերթը հրապարակել է նաև անվտանգության նախարարության հասարակայնության հետ կապերի բաժնի պետ Նիկա Լալիաշվիլու մեկնաբանությունը, որում վերջինս, թեև խուսափել է ուղղակի դիրքորոշում հայտնել «Վիրքի» գործունեության վերաբերյալ, այդուհանդերձ հայտարարել է, որ պետությունը պետք է ամեն ինչ անի, որպեսզի վերջ դնի քրեական, անջատողական ու ահաբեկչական շարժումների ուժեղացմանը: «Վիրքի» և նրա ղեկավար Դավիթ Ռստակյանի մասին խոսելիս գույներն ավելի է խտացնում «Ախալի եռա» թերթը՝ նրա գործունեությունը համարելով արկածախնդրություն: Հոդվածագիր – պատմաբան Լուկա Աբուսերիձեն Դ. Ռստակյանի գործունեությունը համեմատում է 20-րդ դարասկզբի հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչների «արկածախնդրությունների» հետ, ինչին ի պատասխան՝ ըստ նրա՝ Օսմանյան կայսրությունը 1915 թ.-ին իրագործեց ցեղասպություն, և կշեռքի նժարին դրվեց փոքրաթիվ հայ ազգի լինելիության հարցը⁴⁵: Հոդվածում ոչ միայն բացակայում է հարևան – բարեկամ հայ ժողովրդի և նրա պատմության ողբերգական էջերի հանդեպ հարգանքը, այլև այն ծայրից-ծայր լցված է թույնով ու սպառնալիքներով, տեղ-տեղ՝ վիրավորական ու հեգնական որակումներով, ինչը խոսում է վրացական միջավայրում ջավախահայության և այնտեղ գործող հասարակական-քաղաքական ուժերի հանդեպ ծայրահղ անհանդուրժող տրամադրությունների, կասկածանքի առկայության և փոխվստահության բացակայության մասին: Այդ ցավալի իրողության արտացոլանքն է «Ասավալ-դասավալի» թերթի՝ Ախալթալաքի դատավոր Սուսաննա Մանուկյանի մասին հրապարակած վերլուծականը: Սուսաննա Մանուկյանն իր հարցազրույցներից մեկում դժգոհել է դատավորների որակավորման քննությունները վրացերենով հանձնելու փաստի առիթով: «Բարի եղեք նկատի ունենալ, որ Ջավախքը Վրաստանի հայալեզու տարածաշրջան է»:

Ս. Մանուկյանի՝ Վրաստանի իշխանություններին ուղղված այս հայտարարությունը, բնականաբար, հիշեցնում էր այն մասին, որ պետությունը պարտավոր էր հաշվի նստել ջավախահայության՝ միջազգային օրենսդրությամբ նախատեսված լեզվական իրավունքների հետ և հայերենին՝ որպես տեղաշրջանային լեզվի, շնորհիվ իրավական կարգավիճակ⁴⁶: Ինչպես նախորդ դեպքում «Ասավալ-դասավալիի» հոդվածագիրը ևս քաղաքակիրթ քննարկման փոխարեն սպառնալիքներ է տեղում Ախալթալաքի հայազգի դատավոր Սուսաննա Մանուկյանի հասցեին և Վրաստանի Գերագույն դատարանի ղեկավարից պահանջում վտարել նրան դատական համակարգից⁴⁷:

⁴⁴ «**შთავარი გაზეთი**» («Մթավարի գազերի» («Գլխավոր թերթ»)), N 124, 2003.

⁴⁵ «**ახალი ერა**» («Ախալի եռա» («Նոր դարաշրջան»)), N 41, 2003.

⁴⁶ Ս. Մանուկյանն անուղղակիորեն մատնանշել է Եվրոպայի խորհրդի կողմից 1995 թ. ընդունված Ազգային փոքրամասնությունների շրջանակային կոնվենցիան (Վրաստանն այն վավերացրել է բավականին ուշացումով՝ 2005 թ. դեկտեմբերի 22-ին և ուժի մեջ մտցրել 2006 թ. ապրիլի 1-ին), 1992 թ. ընդունված Եւ Տեղաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարտիան (Վրաստանը, ցավոք, մինչ օրս չի վավերացրել այն), Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ)՝ ազգային փոքրամասնությունների վերաբերող Հաագայի (1996 թ.), Օսլոյի (1998 թ.), Լոնդոնի (1999 թ.) հանձնարարականները և այլ միջազգային փաստաթղթեր: Առավել հանգամանորեն տես **Ջավախահայության իրավունքների ամրագրումը միջազգային փաստաթղթերում**, հեղինակ-կազմող՝ Վահե Սարգսյան, *Հայոց Յուրիստային դարպասները. Ջավախք, Լոռի, հ. 3, Երևան, 2009*:

⁴⁷ «**ახავალ-დახავალი**» («Ասավալ-դասավալի» («Վերելք-վայրէջք»)), N 30, 2003.

Կրկին «Ջավախքում առկա անջատողականության» խնդիրն է շոշափել պատմաբան-հրապարակագիր Բորիս Բոխուան՝ «Ռեզոնանսի» թերթի էջերում պատմական ընդարձակ էքսկուրս կատարելով և ներկայացնելով 1918 թ.-ի դեկտեմբերի 2-րդ կեսին տեղի ունեցած վրաց-հայկական պատերազմին, Վրաստանի խորհրդայնացմանն ու վիճելի տարածքների ճակատագրին առնչվող մի շարք մանրամասներ: Շարադրանքում միակողմանի լույսի ներքո քննելով իրերի ընթացքը՝ հեղինակն անխնա քննադատության է ենթարկում Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությանը (ՀԴԴ)՝ Վրաստանի դեմ պատերազմ սկսելու, տարածքներ զավթելու, իսկ արդի փուլում էլ Ջավախքի Ճալկայի, Նինոծմինդայի և Ախալքալաքի շրջանների հայ ազգաբնակչության շրջանում այն ազդեցություն ունենալու, նրանցից ոմանց Արցախյան պատերազմին մասնակցության տանելու և այլնի համար⁴⁸: Վրացի այլ հեղինակների կարծրացած դիրքորոշումների օրինակով՝ Բ. Բոխուան ևս Ջավախքում տեղի ունեցող այս կամ այն գործընթացը կամ իրադարձությունը քննում է ոչ թե համակողմանիորեն, անաչառ լույսի ներքո, այլ հետևելով ավանդույթին՝ այդ ամենի հետևում անպայմանորեն տեսնում է մութ, դավադիր ուժեր, որոնց շարքում, բնականաբար, առաջնահերթորեն հիշատակվում է ՀԴԴ-ն: Այսպես, հեղինակը, առանց այդ առթիվ փաստեր ներկայացնելու, ՀԴԴ-ին է վերագրում 1998 թ.-ի զորավարժությունների (ենթադրվում է՝ հետագայում նաև այնտեղ մշտական տեղակայման) նպատակով վրացական ռազմական շարասյան մուտքը Ախալքալաքի շրջան՝ արգելելու գործողությունը: Այնինչ ռազմական շարասյան մուտքի արգելքը կազմակերպել են մի խումբ ջավախահայ ղեկավար գործիչներ՝ բերելով իրենց գործողության համար իրավական հստակ հիմնավորումներ⁴⁹: Ջավախահայ գործիչների կողմից վրացական ռազմական շարասյան մուտքը Ախալքալաքի շրջան արգելելու փաստն իր հողվածներում խստորեն դատապարտել է նաև պատմաբան-հայագետ Բոնդո Արվելաձեն⁵⁰:

2004 թ.-ի հուլիսին հայության և հայ-վրացական հարաբերությունների մասին իրարից անկախ երկու ծավալուն հոդվածներ են հրապարակվում «Պրես-պրեմիերի»⁵¹ և «Ջորջիան թայմս»⁵² թերթերում: Առաջինում Վրաստանի Ճղալտուրո բաղաթի բնակիչ, հավանաբար պատմաբան Ինդիկո Փխակաձեն բավական խառնիճաղանջ կերպով, առանց ժամանակագրության պահպանման ներկայացնում է պատմական մի շարք անցքեր ու իրադարձություններ՝ հայությանը մեղադրելով «վրացական տարածքների պարբերաբար զավթման» և «բնակավայրերի յուրացման» մեջ: Մեկ թափանցելով միջնադար, մեկ՝ հին դարեր, այնուհետև միանգամից գալով 20-21-րդ դարեր՝ հեղինակը նշում է, թե իբր Մեսխեթ (Սամցխե)-Ջավախքում հայերն այսօր էլ ատելությամբ են լցված վրացիների նկատմամբ և չեն ընդունում վրացիների առկայությունը վրացական այդ հիմնավորց հողում՝ Ռուսթավելու ծննդավայրում⁵³: Մեղադրելով Էդ. Շևարժնաձեին Վրաստանի դեմ ուղղված քայլերի, Աբխազիան ու Հարավային Օսեթիան դավաճանաբար օտարելու մեջ՝ Ի. Փխակաձեն այն միտքն է զարգացնում, որ իշխանությունների թույլ տված սխալների պատճառով մեր օրերում ինչպես հայերը, այնպես էլ ադրբեջանցիները Վրաստանի կազմում ինքնավար հանրապետություն

⁴⁸ «Դեբոնանս» («Ռեզոնանս») («Ռեզոնանս»), N 95, 2004.

⁴⁹ Հիշյալ դեպքի մասին առավել հանգամանորեն տե՛ս Սարգսյան Վ., 1998 թ. օգոստոսի 12: Ջավախքի վերջին համարձակ քայլը, *Հայոց հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի (հողվածների ժողովածու), Երևան, 2009, էջ 32-40:*

⁵⁰ «Զալոռ» («Գալոռ») - «Դայլայ, երգեցողություն»), N 4, 2005.

⁵¹ «Քրեյ-Քրեյմիեր» («Պրես-պրեմիեր»), N 39, 2004.

⁵² «Ջորջիան Թայմս» («Ջորջիան թայմս»), N 27, 2004.

⁵³ «Քրեյ-Քրեյմիեր» («Պրես-պրեմիեր»), N 39, 2004. Ըստ որոշ վկայությունների՝ մեծանուն պոետ Շոթա Ռուսթավելին ծնվել է Ջավախքում՝ ներկայիս Ասպինձայի շրջանի Ռուսթավելի գյուղում:

ստեղծելու պահանջներ են ներկայացնում: Հայությանը դարձյալ ոչ բարյացակամ վերաբերմունքի է արժանացնում «Ձորջիան թայմսի» հոդվածագիրը: Անդրադառնալով Ջավախքի Չունչխա, Պրտեսա վրացաբնակ և խոսպիա մասամբ վրացաբնակ (նախկինում հունաբնակ) գյուղերի սոցիալ-տնտեսական, կրթական ու հոգևոր կյանքին՝ թերթը մեղադրանքներ է հասցեագրում ջավախահայությանը՝ նշված գյուղերի վրացիների հանդեպ իբր անհանդուրժող կեցվածք ունենալու համար: Փաստենք, որ սույն հեղինակի շարադրանքը ևս խիստ կողմնակալ է, զգացական բնույթի և չի արտացոլում իրերի իրական պատկերը:

Նույն 2004 թ.-ին հրապարակած իր մի քանի հոդվածներով ջավախահայությանն ու գիտական հանրությանը զարմացրեց պ.գ.դ., պրոֆեսոր Թինա Իվելաշվիլին: «Լիտերատուրա դա խելովներա» ամսագրի մի արտառոց հոդվածում նա հրապարակել էր «գաղտնի աղբյուրներից իրեն հասանելի դարձած» ահագանգը, թե ջավախահայերը, «Ջավախք» կազմակերպության միջոցով և Երևանի անմիջական ցուցումով, Ախալցխա քաղաքի Մարդա թաղամասում գտնվող եկեղեցու արևելյան ճակատին 2002 թ. փորագրել են մեծ չափի 9 տողանոց արձանագրություն⁵⁴: Պրոֆեսոր Թ. Իվելաշվիլին հիշյալ արձանագրությունը վերծանել է ակադեմիկոս Գ. Զուրդիանսիի և պրոֆ. Լ. Դավլյանիձեի հետ, որոնք ևս անուղղակիորեն հաստատում են Թ. Իվելաշվիլու մեղադրանքները: Չավելշտ է, բայց փաստ, որ Թ. Իվելաշվիլին նման կարգի մեղադրանքներ, որակումներ (կատարվածը համարում է բարբարոսություն, սրբապղծություն և այլն) տալուց առաջ անգամ պարզ հարցում չի արել տեղացիների շրջանում, թե Ախալցխայի Սբ. Վարդանանց հռչակավոր եկեղեցու պատի արձանագրությունը արդյո՞ք Մարդա կոչվող թաղամասում, միջնադարյան Սբ. Նշան եկեղեցու տեղում (այստեղից էլ՝ Սբ. Նշան բլրի անունը) Ախալցխայի պատվավոր քաղաքացի Վարդան Վարդանյանցի⁵⁵ կողմից 1861 թ.-ին հիմնադրված Սբ. Վարդանանց (Սբ. Նշան) եկեղեցու պատին 2002 թ.-ից առաջ նման մեծ չափի արձանագրություն եղե՞լ է, թե՞ ոչ: Պրոֆեսորի հոդվածում տեղ են գտել նաև Ախալցխայի ինչպես հիշատակված, այնպես էլ այլ եկեղեցի-հուշարձանների տեղում վրացական հետքերի որոնմանն առնչվող դրույթներ, այդ առիթով վրացի հեղինակներից մեջբերումներ և այլն: Մեր խնդրի շրջանակներից դուրս համարելով դրանց քննությունը՝ փաստենք միայն, որ «ջավախահայության բարբարոս վարքի արդյունքում 2002 թ.-ին Սբ. Վարդանանց եկեղեցու պատին հայտնված» մեծածավալ արձանագրությունն իրականում փորագրվել է եկեղեցու շինարարության ավարտական տարում՝ 1868 թ.-ին, հրատարակվել 1990 թ.-ին⁵⁶: Վրացի պրոֆեսոր Թ. Իվելաշվիլին բազմիցս ահագանգել է նաև, թե իբր ջավախահայերը դիտավորյալ ոչնչացնում են տեղի վրացերեն արձանագրությունները և տեղը դաջում հայերեն «հնաոն» արձանագրություններ⁵⁷:

⁵⁴ “**ლოტერატურა და ხელოვნება**” («Լիտերատուրա դա խելովներա») («Գրականություն և արվեստ»), N 2, 2004, გვ. 22-23.

⁵⁵ Նահատակյան Ռ., Ախալցխայի պատվավոր քաղաքացին, «Գարուն», 1988, N 9, էջ 19-20:

⁵⁶ **Карпетян С., Марутян А., Наатакян Р.** Церковь Сурб Вардананц (Сурб Ншан) города Ахалцха, Ереван հասարակական գիտությունների, 1990, N 5, С. 75-85:

⁵⁷ Վրացական մամուլի միջոցով նա ահագանգել է, օրինակ, թե իբր ջավախահայերը քերում ու ոչնչացնում են Ասպինձայի շրջանի ներկայումս վրացաբնակ Թոք գյուղի եկեղեցու վրացերեն արձանագրությունները, որոնց փոխարեն հայտնվում են հին հայերեն արձանագրություններ, տե՛ս “**კრიზიზალი**”(«Կրիմիալ»), N 44, 2004, “**გვირის პალიტრა**” («Կվիրիս պալիտրա») («Շաբաթվա ներկայականը»), N 44, 2004 և այլն: Ուշ միջնադարում թրքաբնակ, 1829-1830 թթ. Կարինից այստեղ տեղափոխված հայությանը համարված, հետագայում վերստին հայաթափված (հայությունը տեղափոխվել է Ջավախքի Սամսար լեռան ստորոտ և հիմնել համանուն գյուղը) և զուտ թուրքաբնակ դարձած, 1944 թվականից թուրքերի՝ Միջին Ասիա տեղափոխվելուց հետո մի

Ձավախքում տեղի ունեցող հասարակական-քաղաքական գործընթացներին, հայ-վրացական պատմական վեճերին, ինչպես նաև Վրաստանի հայկական եկեղեցիների և այլ պատմաճարտարապետական հուշարձանների պատկանելության խնդրին «Գալոբա» թերթում անդրադառնում է վրաց շրջանակներում հայտնի հայագետ Բոնդո Արվելաձեն⁵⁸։ Հեղինակն իր հոդվածում խստորեն քննադատում է ջավախահայերին՝ մեղադրելով նրանց ինքնավարություն պահանջելու մեջ։ Նա այդ առիթով հիշատակում է կրկին «Վիրք» չգրանցված կուսակցությանն ու նրա համանախագահներից Դավիթ Ռստակյանին՝ հավելելով, որ այս ողջ գործընթացների հիմնական մեղավորները հայ գիտնականներն են, որոնք տևական շրջան նպատակասլաց կերպով հաստատել են, որ Ձավախքը հայկական հող է։ Բ. Արվելաձեն հիշատակում և անխնա քննադատում է հուշարձանագետ Սամվել Կարապետյանին, որը շրջանառության մեջ է դրել Վրաստանի (այդ թվում Ձավախքի) հայկական հուշարձանների վերաբերյալ գրքեր ու քարտեզներ⁵⁹, մեծանուն ճարտարապետ, հայ ճարտարապետության պատմության և տեսության լավագույն գիտակ Տիրան Մարությանին⁶⁰, Հայկական ԽՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, համբավավոր հայագետ Նիկոլայ Տոկարսկուն⁶¹ և այլոց։ Բ.Արվելաձեն ևս հավատարիմ է մնացել վրացական հասարակական-քաղաքական և գիտական-ակադեմիական շրջանակներում տիրող կարծրատիպերին և այդ ամենի համար մեղադրել է հայ քաղաքական կուսակցություններից մեկին՝ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցությանը (ՀԴԴ)։ Իր հրապարակման մեջ կարմիր թելի նման տանելով ՀԴԴ գործոնը՝ հեղինակը նշված քաղաքական կուսակցության՝ իր տեսանկյունից հակավրացական համարվող դերակատարումը տեսնում է գրեթե ամենուր՝ սկսած 20-րդ դարասկզբի իրադարձություններից, ջավախքյան ներկայիս զարգացումներից մինչև հուշարձանագետ Ս. Կարապետյանի կողմից Վրաստանի հայկական հուշարձանների մասին քարտեզների ու գիտական աշխատանքների հրատարակումը։

«Մեծ Հայաստան», «Արևմտյան Հայաստան», «Թուրքահայաստան», «Հայկական բարձրավանդակ», «Հայկական հարց» եզրույթների ու հասկացությունների «դիտավորյալ ստեղծման» և «դրանց միջոցով հարևանների (մասնավորապես՝ Վրաստանի) տարածքների նկատմամբ հավակնությունների համար» հայ հասարակական-քաղաքական հոսանքներին և վերջիններիս ներկայացուցիչներին ներկայացրած մեղադրանքներով է հանդես եկել «Ձորջիան թայմսի» հրապարակագիր Իրակլի Մանագաձեն։ Նա այդ շրջանակներում խիստ քննադատության է ենթարկել ՀՀ Ազգային ժողովի փոխնախագահ Վահան Հովհաննիսյանին, որ թերթին տված մեկնաբանության մեջ նշել է, որ Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունը խիստ կարևորում է, և դրա շրջանակներում հարկ է, որ գերազանցապես հայաքնակ Սամվել-Ձավախքին տրվի ինքնավար կարգավիճակ⁶²։ Վահան Հովհաննիսյանի՝

քանի ընտանիք վրացիներով, ավելի ուշ վերստին հայերով բնակեցված Թոք գյուղի մասին առավել հանգամանորեն տե՛ս **Կարապետյան Ս.**, Ձավախք, Երևան, 2006, էջ 209-210։

⁵⁸ **“galoba”** («Գալոբա» - «Դայլայլ, երգեցողություն»), N 4, 2005.

⁵⁹ Տե՛ս **Կարապետյան Ս.**, Ձավախքի խաչքարերը, Երևան, 1995, **Կարապետյան Ս.**, Հայկական եկեղեցիները Վրաստանում, ցուցակ և քարտեզ, Երևան, 1995 և այլն։ Սամվել Կարապետյանի՝ դաշտային հետազոտությունների և գրավոր աղբյուրների ուսումնասիրության շնորհիվ հիշյալ ցուցակ-քարտեզում հաշվառած և ներկայիս Վրաստանի տարածքում գտնվող շուրջ 650 եկեղեցիների շուրջ կեսը Բոնդո Արվելաձեն համարում է վրացական (տե՛ս **“Գալոբա”** («Գալոբա» - «Դայլայլ, երգեցողություն»), N 4, 2005)։

⁶⁰ Նկատի է առնվում Ս. Մարությանի կողմից հրատարակված «Տայքի ճարտարապետական հուշարձանները» (Ե., 1972) և «Հայ ճարտարապետության հուշարձաններ. խորագույն Հայք» (Ե., 1978) աշխատությունները։

⁶¹ Հեղինակը մատնացույց է անում Ն. Տոկարսկու հրատարակած «Архитектура Древней Армении» (Ե., 1946) աշխատությունը։

⁶² **“ჯორჯიან თაიმსი”**(«Ձորջիան թայմս»), N 44, 2005.

ջավախահայության քաղաքացիական ու սոցիալական իրավունքների անպաշտպան լինելու մասին մեկ այլ հայտարարությանն արձագանքելով՝ պատմաբան – հրապարակագիր Գերոգի Ուծիլաուրին վերստին քննադատում է և՛ Հայաստանին (Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն կուսակցությանը)՝ «Մեծ Հայաստանի» վերականգնման ծրագրերով առաջնորդվելու համար, և՛ ջավախահայության շրջանում գործող կազմակերպություններին՝ ջավախահայության շրջանում տարվող խտրական քաղաքականության դեմ բողոքի այլ քարոզարարությունները համար, և՛ Վրաստանի իշխանություններին (Նախագահ Մ. Սահակաշվիլուն)՝ ջավախահայերին խաբելու, տված խոստումները չկատարելու պատճառով «անջատողականների գործունեության համար պարարտ հող ստեղծելու» համար: Պատմաբանը, որպես վրաց հեղինակների շրջանում կարծրացած օրինաչափություն, ամենևին նպատակ չունենալով իրերը քննել համակողմանի և անաչառ լույսի ներքո, ձգտելով ամեն կերպ խտացնել գույները՝ գրում է, որ տվյալ ժամանակաշրջանում Ջավախքում գրեթե չի գործել Վրաստանի իրավասությունը, Սահմանադրությունը, ոստիկանությունը, հայերը վրացերենով չեն խոսում, դեմ են դուրս գալիս փաստաթղթերը վրացերենով կազմելուն, պետական հիմնարկների շենքերին ամրացնում են ՀՀ պետական դրոշը, բնակչությունը զինված է, Վրաստանի քաղաքացին իբրև թե ազատ չի կարող շրջել Ջավախքով, ինչպես Աբխազիայում և այլն⁶³: Գրեթե նույն տեսանկյունից է Ջավախքի հիմնահարցին մոտեցել և մեղադրանքների նույնական վեկտորներ ընտրել Վրաստանի Ավանդականների կուսակցության անդամ, պատմաբան Գուբազ Սանիկիժեն «Ռա՛ո-ռա՛ո» թերթին տված հարցազրույցում: Թերթն ամբողջությամբ արտատպել է ջավախահայ հասարակական գործիչներ Ե. Շիրիսյանի և Ա. Վարդապետյանի կողմից «Ջավախք» թերթում 1998 թ.-ին հրապարակված «*Ջավախքի ինքնավար հանրապետության ապագա սահմանադրության հիմնադրույթները (նախագիծ)*» վերտառությամբ փաստաթուղթը⁶⁴ և Գ. Սանիկիժեի մեկնաբանությունները, որտեղ պատմաբան-քաղաքական գործիչը դատապարտում է հայերի՝ «Մեծ Հայաստան» կերտելու երազանքը և հիշեցնում, որ ՀՀ-ի՝ Վրաստանի հետ ընդհարումն առիթ կծառայի Ադրբեջան-Վրաստան-Թուրքիա այլանսի ձևավորմանը, ինչը կործանարար կարող է լինել Հայաստանի համար⁶⁵: «Արգումենտի» թերթին տված ծավալուն հարցազրույցում էլ Ավանդականների կուսակցության անդամը, վերստին քննադատելով Վրաստանի իշխանություններին՝ երկիրը ոչ ճիշտ ուղիով տանելու, ազգային արժեքներով չառաջնորդվելու և օտարերկյա կազմաբանողիչ ուժերի առջև երկրի դարպասները բացելու համար, փաստում է, որ եթե Ջավախքում հայերին, իսկ Զվեմո Զարթիում ադրբեջանցիներին տրվի ինքնավարություն, վերաբնակեցվեն թուրք-մեսխեթցիները, վերջնականապես կկորսվեն Աբխազիան ու Հարավային Օսեթիան (վրացական եզրույթով՝ Սամաչաբլոն), ապա իրենք որպես ազգ, որպես երկիր կվերանան⁶⁶:

⁶³ “**ახალი თაობა**” («Ախալի թաոբա» («Նոր սերունդ»)), N 353, 2005.

⁶⁴ Հայտնի հասարակական գործիչներ, մտավորականներ Երվանդ Շիրիսյանը և Արտաշես Վարդապետյանը ժամանակին հանրային քննարկման են ներկայացրել «*Ջավախքի ինքնավար հանրապետության ապագա սահմանադրության հիմնադրույթները (նախագիծ)*» վերտառությամբ փաստաթուղթը (տե՛ս «Ջավախք», թիվ 2, 1998), որտեղ մանրակրկիտորեն մշակել և 35 ամփոփ կետերի մեջ ներկայացրել են Ջավախքի ապագա ինքնավար հանրապետության սահմանադրության դրույթները: Թերթի նույն համարում տպագրվել է նաև «*Ջավախքի կարգավիճակը (նախագիծ): Ջավախքի տարածքային ինքնավարության ստեղծման հիմնավորումը*» վերտառությամբ հրապարակումը, որում ներկայացվում են Ջավախքի ինքնավարության անհրաժեշտության մասին պատմական ու իրավական մի շարք հիմնավորումներ:

⁶⁵ “**რად-რად ?**» («Ռա՛ո-ռա՛ո» - «Ի՛նչ-ի՛նչ»), N 18, 2005.

⁶⁶ “**არგუმენტი**” («Արգումենտի»), N 3, 2005.

Թեև Հայաստանին, հայությանը կամ ջավախահայությանը չի հիշատակում, այդուհանդերձ Ջավախքի հնարավոր կորստյան հարցն է բարձրացնում հասարակական գործիչ, պրոֆեսոր Գոգի Դոլիձեն: Խոսելով Ջավախքում վերաբնակված աջարացիների հիմնախնդիրների⁶⁷ և վերջիններիս անհապաղ սոցիալական օժանդակության հատկացման կարևորության մասին՝ Գ. Դոլիձեն փաստում է, որ եթե ժամանակին չգրադվեն Նինոծմինդայի շրջանի այդ մեկ-երկու փոքրիկ, բայց Վրաստանի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող վրացաբնակ գյուղերի ամրացման աշխատանքներով, ապա առանց պայքարի ու արյունահեղության կկորցնեն «Վրաստանի այդ օրինյալ հարավը»⁶⁸: Պրոֆեսորը կոչ է անում ամեն կերպ լծվել «Ջավախքը փրկելու ծրագրերին»: Նա հատկապես շեշտում է Աջարիայի բնական աղետներից տուժածներին մեծ թափով Ջավախքում (ռուս-դուխոբորների լքած գյուղերում) վերաբնակեցնելու կարևորությունը՝ նշելով, որ իրենք առաջարկություն են ներկայացրել պատրիարքարանին՝ «Ջավախքը վերադարձնելու համար սկսել ժողովրդական մեծ շարժում»:

Թեև ջավախահայությանը ծայրահեղ մեղադրանքներ չի ներկայացրել և համեմատաբար քաղաքավարի է արտահայտվել Ջավախքում առկա հիմնախնդիրների, ջավախահայության պահանջների վերաբերյալ, Վրաստանի Խորհրդարանի պատգամավոր Ալեկո Շալաբերիձեն, այդուհանդերձ, Ջավախքի տարբեր շրջաններում իրականացվելիք մի շարք ներդրումային, սոցիալ-տնտեսական ու կրթական ծրագրերի թվարկման համատեքստում չի ժխտում «անջատողականության» առկայությունը: Ավելին՝ հենց այդպիսի ենթադրյալ տրամադրությունների չեզոքացման համար հասարակական-քաղաքական գործիչն առաջարկում է Ջավախքում իրականացնել թե՛ սոցիալ-տնտեսական, թե՛ վրացերենի ուսուցմանն ու կիրարկմանն ուղղված հատուկ քաղաքականություն⁶⁹: Խորհրդարանի մեկ այլ պատգամավոր Դավիթ Սագանելիձեն, թեև ուղղակի չի քննարկում Ջավախքի խնդիրը, այդուհանդերձ կտրուկ կերպով հակադրվում է տարանցիկ ուղիների և տրանսպորտային միջանցքների տարածաշրջանային նախագծերին ՀՀ-ի ներգրավվածության մասին ՀՀ-ի պաշտոնական առաջարկներին: «Ալիա» թերթին տված հարցազրույցում պատգամավորը ներկայացնում է, թե ինչպես 2005 թ.-ին Տիրանայում կայացած ՄՃՏՀԿ ԽՎ Գլխավոր Ասամբլեայի Նիստի ժամանակ դեմ է դուրս եկել ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի՝ Կարս-Ախալքալաք-Թբիլիսի-Բաթու երկաթգծային նախագծում Ախալքալաքը Գյումրիով փոխարինելու, արխագական երկաթուղու վերագործարկման և այլ առաջարկներին, որոնք կենթադրեին ՀՀ-ի մասնակցությունը տարածաշրջանային նախագծերին⁷⁰: Ներկայացնելով Թուրքիայի և Ադրբեջանի՝ Կարս-Ախալքալաք-Թբիլիսի-Բաթու երկաթուղին ՀՀ-ով անցկացնելու հարցում մերժողական դիրքորոշումները՝ վրացի պատգամավորի կարծիքով հայկական կողմի նպատակն է եղել տապալել այդ կարևոր նախագիծը: Ինչպես Կարս-Ախալքալաք-Թբիլիսի-Բաթու, այնպես էլ Բաթում-Գյումրի երկաթուղային նախագծերի վերաբերյալ հայկական կողմի դիրքորոշումներն անհիմն կամ անիրականանալի են համարել նաև քաղաքագետներ Գիա Խուլիաշվիլին և Ռամազ Սաղվարտիձեն: Առաջինն անիրականանալի է համարում Բաթում-Գյումրի նախագիծը, իսկ Ռ. Սաղվարտիձեն այն կարծիքին է, որ հայկական կողմը փորձում է Ջավախքի

⁶⁷ Պրոֆեսորը հարցազրույցում ներկայացնում է Ջավախքի ռուս-դուխոբորների լքած գյուղերից մեկում՝ Նինոծմինդայի շրջանի Սպասովկա գյուղում հաստատված աջարացիների խնդիրները և ինչպես այդ, այնպես էլ Սամեթա (Ջավախքի փոքր գյուղերից է, խորհրդային շրջանում կոչվել է Կալինինո, ավելի վաղ՝ Տրոիցկոյե) գյուղում իրականացված իրենց բարեգործական ծրագրերը:

⁶⁸ «**რეზონანსი**» («**Ռեզոնանսի**») («**Ռեզոնանս**»), N 321, 2005.

⁶⁹ «**ახალი თაობა**» («**Ախալի թաոբա**») («**Նոր սերունդ**»), N 357, 2005.

⁷⁰ «**აღი**» («**Ալիա**») («**Վերադարձ**»), N 144, 2005.

միջոցով շանտաժի ենթարկել և Կարս-Ախալքալաք-Թբիլիսի-Բաքու Նախագծի հարցում իր շահերը թելադրել, ինչը ցավալի է, բայց բնական⁷¹: Կարս-Ախալքալաք-Բաքու Նախագծի իրականացման դեմ պայքարելու, այդ հարցում ԱՄՆ հայկական լոբբի շահերը պաշտպանելու հայամետ դիրքորոշումների համար «Ասավալ-դասավալի» թերթի հրապարակագիրը ծանր մեղադրանքներ է ներկայացնում Վրաստանի վարչապետ Չուրպե Ժվանիային՝ փաստելով, որ ԱՄՆ-ի հայկական լոբբիստական շրջանակները մինչև 2003 թ.-ի նոյեմբերի «Կարդերի հեղաշրջումը» աջակցել են 2. Ժվանիային, որպեսզի վերջինս դառնա Վրաստանի Նախագահ⁷²: Կարս-Ախալքալաք-Բաքու երկաթգծային Նախագծի իրականացումը Ջավախքում ծնելու է լարվածություն և բերելու է անջատողականության. այս կարծիքն է հայտնել Կովկասի հարցերով փորձագետ Մամուկա Արեշիձեն՝ փաստելով, որ Ջավախքում բախումներն անխուսափելի կլինեն: Վերլուծելով ստեղծվելիք իրավիճակը՝ քաղաքագետը չափազանց մեծ կարևորություն է տվել Նախագծին՝ ոչ միայն Եվրոպայի հետ միանալու, այլև տարածաշրջանում (Ջավախքում) անջատողական տրամադրությունների զսպման առումով⁷³: Կարս-Ախալքալաք-Բաքու երկաթուղու կառուցման մասին պայմանագրերի կնքմանը մեծ կարևորություն է տալիս քաղաքագետ Սոսո Ցիսկարիշվիլին և մեղադրում Հայաստանին՝ ՌԴ-ի ազդեցության տակ գտնվելու, սեփական ռազմական հաջողություններով տարվելու և Ադրբեջանի հետ լարված հարաբերությունների պահպանման համար: Ըստ քաղաքագետի՝ Վրաստանը շահագրգռված է կայուն և իրավահավասար հարաբերություններ հաստատելու ինչպես Ադրբեջանի, այնպես էլ ՀՀ-ի հետ, սակայն ՀՀ-ն, ըստ Ս. Ցիսկարիշվիլու, վերոհիշյալ իրողությունների պատճառով դուրս է մնում մեծ Նախագծերից⁷⁴:

Անդրադառնալով տարածված լուրերին, թե ՀՀ-Վրաստան սահմանը ևս հսկվելու է ՀՀ-ում տեղակայված ռուսական սահմանապահ զորքերի կողմից, «Կվիրիս պալիտրա» թերթի հրապարակագիրը, կրկին տուրք տալով երևակայությանը, կարծիք է հայտնել, որ ռուսական զորքերի կողմից վերահսկվող ՀՀ-Վրաստան անցակետերից թույլատրվելու է Ջավախք անցնել «անջատողականների աջակիցներին»⁷⁵: Ջավախքում հնարավոր լարվածության խորացում է կանխատեսել հայտնի քաղաքագետ Ռամազ Սաղվարեյիձեն: Խոսելով չճանաչված պետությունների՝ Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի ու Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ տարածաշրջանում ընթացող գործընթացների և այդ ամենի համատեքստում ՌԴ շահերի մասին՝ քաղաքագետը Ջավախքում լարվածության հնարավոր խորացումը կապում է Վրաստանի՝ ԱՊՀ-ից դուրս գալու ցանկությունների իրագործման և ՌԴ-ի՝ այդ առիթով ձևավորվելիք Նոր սպառնալիքների հետ⁷⁶: Ջավախքում 2000-ական թթ. սկզբից գործող «Ա-ինֆո» լրատվական գործակալության ղեկավարին անջատողական է անվանել պատմաբան-հրապարակագիր Գեորգի Ուձիլաուրին: Անդրադառնալով Զվեմո Զարթի Նահանգում բնակվող ադրբեջանցիների պահանջներին, այնտեղ գործող ադրբեջանական կազմակերպությունների և այդ կազմակերպությունների ղեկավարներից ոմանց, իր

⁷¹ “**რეზონანსი**” («Ռեզոնանսի» («Ռեզոնանս»)), N 290, 2005. Նույն խնդրի մասին Ռ. Սաղվարեյիձեի մեկ այլ հարցազրույցը տե՛ս “**ყველა სიახლე**” («Ղվելա սիախլե» («Ամեն նորություն»)), N 35, 2009. ՀՀ-Թուրքիա հարաբերությունները վերլուծելով՝ քաղաքագետն այստեղ այն կարծիքին է, որ Կարս-Ախալքալաք-Բաքու Նախագծի բարեհաջող իրականացման դեպքում ՀՀ-ն հայտնվում է խաղից դուրս վիճակում:

⁷² “**ასავალ-დასავალი**” («Ասավալ-դասավալի» («Վերելք-վարելք»)), N 3, 2007.

⁷³ “**ყველა სიახლე**” («Ղվելա սիախլե» («Ամեն նորություն»)), N 3, 2007.

⁷⁴ “**გვირის პალიტრა**” («Կվիրիս պալիտրա» («Շաբաթվա ներկայակալը»)), N 3, 2007.

⁷⁵ “**გვირის პალიტრა**” («Կվիրիս պալիտրա» («Շաբաթվա ներկայակալը»)), N 13, 2006.

⁷⁶ “**რეზონანსი**” («Ռեզոնանսի» («Ռեզոնանս»)), N 31, 2006.

որակմամբ՝ անջատողական ու հակապետական գործունեությամբ⁷⁷ Գ. Ուծիլաուրին զուգահեռներ է տալիս դրանց և Ջավախքում գործող որոշ կազմակերպությունների միջև⁷⁸:

Ջավախքի առանձին շրջանների ժողովրդագրական պատկերի, հասարակական-քաղաքական իրադրության և վրացաբնակ որոշ բնակավայրերի խնդիրների ներկայացման համատեքստում կրկին ազգային նուրբ հիմնահարցերն են շոշափել «Ախալի 7 դղե» թերթի հրապարակագիրներ Գերոգի Սաբանաձեն և Իյա Չանաշիան: Վերջիններս նույնպես ջավախահայության արդարացի պահանջներն ուղղակի կամ նուրբ ենթատեքստերի միջոցով ներկայացնում են բոլորովին այլ լույսի ներքո՝ տեղի հայկական կազմակերպությունների ղեկավարներից ոմանց («Վիրք» կուսակցություն, Ջավախքի ընդհանուր հարգանքների մարզամշակութային միություն ևն) անուղղակիորեն ներկայացնելով որպես ծայրահեղականների⁷⁹: Ջավախքը Ռուսաստանի պաշտպանության և զորքեր Աբխազիային և Չարավային Օսեթիային (վրաց.՝ Սամաչաբլոյին) հավասար անջատողական տարածք է դիտարկում նաև Վրաստանի ժողովրդական ֆորումի առաջնորդներից մեկը՝ Գուբազ Սանիկիձեն, որ, խոսելով Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցությամբ պայմանավորված հնարավոր զարգացումների մասին, կարծիք է հայտնում, որ ՆԱՏՕ-ն ոչ թե կամբողջացնի Վրաստանը, այլ մի շարք տարածքներ կհանձնվեն Ռուսաստանին: Քաղաքական գործիչը, որպես այդ գործընթացի բերմամբ հնարավոր կորսնցվելիք երկրամասեր, դիտարկում է Աբխազիան, Չարավային Օսեթիան և Ջավախքը⁸⁰: Այդպիսի տրամադրություններով է լցված նաև պատմաբան-հրապարակագիր Գերոգի Ուծիլաուրիի հոդվածը, որում հեղինակը համապատասխանաբար գերազանցապես հայաբնակ ու ադրբեջանաբնակ Սամցխե-Ջավախքի և Զվեմո Զարթի նահանգները դիտարկում է որպես անջատողական տարածաշրջաններ: Վերլուծելով աշխարհաքաղաքական զարգացումները, ընդհանուր գծերով ներկայացնելով ՀՀ-Վրաստան, Ադրբեջան-Վրաստան հարաբերությունները և Ռուսաստանի ու Թուրքիայի տարածաշրջանային շահերը՝ Գ. Ուծիլաուրին Այսրկովկասում անջատողականության հրահրման մեջ գլխավորապես մեղադրում է Ռուսաստանին, իսկ կոնկրետ Սամցխե-Ջավախքում և Զվեմո Զարթիում, ըստ պատմաբանի, անջատողական տրամադրությունների հրահրմամբ շահագրգռված են համապատասխանաբար պաշտոնական Երևանն ու Բաքուն⁸¹: Գ. Ուծիլաուրին նույն թերթի այլ համարներում ևս խոսում է Վրաստանի հայաբնակ ու ադրբեջանաբնակ տարածաշրջաններում հնարավոր լարվածության օջախների առաջացման վտանգի մասին: Նա գրեթե առանց բացառության անջատողական է համարում բոլոր այն հայազգի գործիչներին, որոնք բարձրացրել են ջավախահայությանը հուզող հիմնահարցերը կամ առնչվել Ջավախքի այս կամ այն խնդրի հետ⁸²: Գ. Ուծիլաուրին մերթ մեղադրում է Վրաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպան Սոզար Սուբարին՝ Սամցխե-Ջավախքի հայկական հասարակական կազմակերպությունների (իր

⁷⁷ Վրաստանի՝ մեծամասամբ ադրբեջանաբնակ Զվեմո Զարթի նահանգում գործող հայտնի կազմակերպությունների և դրանց ղեկավարների գործունեության մասին առավել հանգամանալից տե՛ս Սարգսյան Վ., Հյուսիսային Լոռի, Հայոց Հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի, հ. 2, Երևան, 2009, էջ 24-78:

⁷⁸ «ՆՅԱԼԻ ՏԱՐԵՆ» («Ախալի թաղա» («Նոր սերունդ»)), N 182, 2006.

⁷⁹ «ՆՅԱԼԻ 7 ԸԸՂ» («Ախալի 7 դղե» («Նոր 7 օր»)), N 40, 2005.

⁸⁰ «ՆՅԱԼԻ ՏԱՐԵՆ» («Ախալի թաղա» («Նոր սերունդ»)), N 331, 2005.

⁸¹ «ՆՅԱԼԻ ՏԱՐԵՆ» («Ախալի թաղա» («Նոր սերունդ»)), N 116, 2005.

⁸² Հոդվածներից մեկում Գ. Ուծիլաուրին «անջատողական» է անվանում «Ա-ինֆո» լրատվական գործակալության տնօրեն, պ.գ.թ. Խ. Ստեփանյանին, Ռախայանների տոհմին և Նրա ներկայացուցիչ, Խորհրդարանի պատգամավոր Մ. Ռախայանին և այլոց («ՆՅԱԼԻ ՏԱՐԵՆ» («Ախալի թաղա» («Նոր սերունդ»)), N 46, 2006).

բնորոշմամբ՝ անջատողական արմատականների կամ «դաշնակցականների») շրջանակներում հարգանք վայելելու, առկա խնդիրները վերջիններիս հետ քննարկելու⁸³, մերթ Կրաստանի Նոր ղեկավարությամբ՝ սեփական անջատողականության նվազեցման կամ չեզոքացման ուղղությամբ ծրագրեր չունենալու համար⁸⁴: Չնայած ընդգծված ադրբեջանամետ տրամադրություններին և Ի. Ալիևի ռեժիմի հետ հարաբերությունների Էլ առավել ջերմացման կողմնակից լինելուն՝ հեղինակը, այդուհանդերձ, դեմ է թուրք-մեսխեթցիների՝ Ջավախքում վերաբնակվելուն և դրանով իսկ Թուրքիայի ազդեցության խորացմանը Կրաստանի հարավում⁸⁵:

Ջավախքի հիմնահարցին վրաց հասարակական-քաղաքական տիրույթում այս կամ այն կերպ անդրադարձ է եղել նաև թուրք-մեսխեթցիների վերադարձի կամ հայրենադարձման գործընթացը քննարկելիս: Տվյալ դեպքում կարելի է ասել, որ դավանանքի մատնանշման (թուրք-մուսուլման) և աշխարհագրական տեղանվան (Մեսխեթ-Մեսխունիք) զուգակցմամբ իր անվանումը ստացած և ծագումնաբանության խնդրում մինչ օրս բազմաթիվ գիտական վեճերի ու քննարկումների տեղիք տված թուրք-մեսխեթցիների՝ Ջավախքի տարբեր շրջաններ վերադարձի հիմնահարցն ինքնին դարձել է Ջավախքի հիմնահարցի բաղկացուցիչ մասը: Կրաց հասարակական-քաղաքական միտքը հիմնականում կոչով է թուրք-մեսխեթցիների հայրենադարձմանը⁸⁶ և Կրաստանի՝ Եվրախորհրդի առջև ստանձնած պարտավորությունների կատարմանը միայն այն դեպքում, երբ վերջիններս կընդունեն, որ իրենք ծագումով վրացի են, կկրեն (ըստ վրացական տեսակետի՝ կվերականգնեն) վրացական ազգանուններ, կսովորեն վրացերենն ու կինտեգրվեն վրացական միջավայրին: Կրաց հասարակական-քաղաքական շրջանակները համակարծիք են այն տեսակետին, որ թուրք-մեսխեթցիների՝ Ջավախքում հոծ խմբերով վերաբնակեցումը ծնելու է պայթյունավտանգ իրադրություն⁸⁷, Եթնորախումներ հայ ազգաբնակչության հետ⁸⁸, Կրաստանի դեմ ՀՀ-ի և

⁸³ “ՆՅԱԼԻ ՏԱՌԾ” («Ախալի թաուբա» («Նոր սերունդ»)), N 25, 2006.

⁸⁴ Հոդվածներից մեկում, օրինակ, մեղադրանքներ են ներկայացվում Նախագահ Մ. Սահակաշվիլուն առ այն, որ նա չի կարողանում նվազեցնել լարվածությունը Ախալքալաքի Գումրուրդո գյուղում, որտեղ, ըստ Նրա, գործում են հայ «անջատողականները»: Խոսքը վերաբերում է գյուղում վեր խոյացող հույակերտ եկեղեցու շուրջ առկա վեճին: Եկեղեցին հայտարարված է վրացական, և գյուղացիները գրկված են այն տնօրինելու իրավունքից, ինչն էլ հանդիսանում է գյուղում մերթնդմերթ սաստկացող լարվածության պատճառ (“ՆՅԱԼԻ ՏԱՌԾ” («Ախալի թաուբա» («Նոր սերունդ»)), N 14, 2006):

⁸⁵ “ՆՅԱԼԻ ՏԱՌԾ” («Ախալի թաուբա» («Նոր սերունդ»)), N 152, 2005, “ՆՅԱԼԻ ՏԱՌԾ” («Ախալի թաուբա» («Նոր սերունդ»)), N 6, 2006. Հոդվածագիր Թեա Մարխալիձեն թուրք-մեսխեթցիների վերադարձի խնդիրը համարում է Կրաստանի առջև ծառացած ծանր մարտահրավեր և այդ շրջանակներում քննադատության ենթարկում Կրաստանի ադրբեջանցիների ազգային ասամբլեայի առաջնորդ Դաշգին Գյուլամեդովին, ով պահանջել է անհնապաղ վերաբնակեցնել թուրք-մեսխեթցիներին Ջավախքի այն բնակավայրերում, որոնցից Նրանց աչքուրել են 1944 թ.-ին: Կրացի հրապարակագիրը Դ. Գյուլամեդովի, իր բնորոշմամբ, հակավրացական գործունեությունը նմանեցնում է Ջավախքում գործող «Ջավախք ժողովրդավարական շարժման» և «Կիրք» չգրանցված կուսակցության գործունեությանը:

⁸⁶ Այդուհանդերձ, զգալի է նաև այն գործիչների կամ հասարակական-քաղաքական շրջանակների թիվը, որոնք թուրք-մեսխեթցիներին համարում են թուրք և կտրուկ դեմ են Նրանց վերադարձին (տե՛ս, օրինակ, «21-րդ դար» քաղաքական միավորման առաջնորդ Էլիզբար Չանեիձեի տեսակետն այդ մասին (“ՆՅԱԼԻ ՏԱՌԾ” («Ախալի թաուբա» («Նոր սերունդ»)), N 26, 2006)):

⁸⁷ Տե՛ս այդ մասին Գուբազ Մեգրելիձեի ծավալուն հոդվածը (“ՅՈՆԻ” («Ախի» («Արշալույս»)), N 6, 2005):

⁸⁸ Պատմաբան-հրապարակագիր Գեորգի Ուժիլաուրին անդրադառնում է թուրք-մեսխեթցիների՝ Կրաստանում վերաբնակեցման և տեղաբաշխման խնդրին: «Որտե՞ղ պետք է բնակվեն շուրջ կես միլիոն թուրքերը». սույն հարցադրմանն ի պատասխան՝ հոդվածագիրը

ՌԴ-ի կողմից իրականացվելիք սադրանքներ⁸⁹ և այլն: Վրաց հասարակական-քաղաքական շրջանակներում կա նաև այն կարծիքը, որ թուրք-մեսխեթցիներին աքսորել է ԽՍՀՄ-ը, և այժմ նրանց առջև իրավական, նյութական, բարոյական և այլ տիպի պարտավորություններ ունի ոչ թե Վրաստանը, այլ Ռուսաստանը՝ որպես ԽՍՀՄ իրավաժառանգորդ պետություն⁹⁰: Վրացական հասարակական-քաղաքական որոշ շրջանակներ էլ պահանջում են, որպեսզի Վրաստանի հորհրդարանը համապատասխան օրենքի ընդունման միջոցով իրավաքաղաքական գնահատական տա 1918-1919 թվականներին Մեսխեթում (Սամցխե-Ախալցխայի գավառ) տեղի ունեցած իրադարձություններին: Ըստ հասարակական-քաղաքական գործիչ և նշված խնդրի հենքի վրա պատրաստված օրենքի նախագծի հեղինակ Դավիթ Արաբիձեի՝ տեղի մահմեդականների (իմա՝ թուրք-մեսխեթցիների) կողմից «դրսի կայսերական ուժերի ռազմաքաղաքական աջակցմամբ» (նկատի է առնվում Թուրքիային - Վ.Ս.) իրականացվել է Մեսխեթում ապրող քրիստոնյա վրացիների եթնիկ զտում և բռնազաղթ⁹¹:

ՀՀ-Վրաստան-Ռուսաստան բազմակողմ հարաբերությունների քննարկման համատեքստում Ջավախքի հիմնահարցին լայնորեն անդրադարձել է քաղաքագետ Սոսո Ցինցաձեն: Միակողմանի լույսի ներքո ներկայացնելով խնդիրները՝ քաղաքագետը քննադատում է հայկական կողմին և՛ Վրաստանի տարածքում գտնվող հայկական եկեղեցիները պահանջելու, և՛ վրաց-աբխազական երկաթուղու վերագործարկման

քննարկում և մատնանշում մի շարք նահանգներ ու շրջաններ և հանգում այն եզրակացության, որ և՛ կոմպակտ բնակեցման դեպքում, և՛ բոլոր շրջաններում հավասարաչափ տեղաբաշխման պարագայում առաջանալու են անհաղթահարելի խոչընդոտներ՝ տեղիք տալով բախումների և ծանր հետևանքների: Գ. Ունիաուրին նույնպես բացառում է թուրք-մեսխեթցիների՝ Սամցխե-Ջավախքում վերաբնակեցման տարբերակը՝ փաստելով, որ այն տեղի քրիստոնյաների և հատկապես հայերի հետ անխուսափելի բախումների առիթ կծառայի: Հետաքրքրական է, որ վրացի հեղինակը թուրք մեսխեթցիների՝ Սամցխե-Ջավախք վերաբնակեցվելու՝ իր կողմից մերժելի տարբերակի քննարկման համատեքստում մատնանշում է «պատմական արդարության սկզբունքը», այն է՝ ջավախահայության՝ իրենց պատմական հայրենիք տեղափոխվելու անհրաժեշտությունը («**ახალი თაობა**» («Ախալի թաոբա» («Նոր սերունդ»), N 30, 2006)):

⁸⁹ Հասարակական-քաղաքական գործիչ Գիա Ամաշուկելու կարծիքով՝ թուրք-մեսխեթցիներին Ջավախքում վերաբնակեցման պարագայում ՌԴ-ն և ՀՀ-ն կիրականացնեն սադրանքներ, բախումներ, ինչի արդյունքում Հայաստանը կարող է իրականացնել դեպի ծով ճանապարհի ձեռք բերելու իր վաղեմի երազանքը («**yvela siaxe**» («Ղվելա սիախե» («Ամեն Նորություն»)), N 3, 2007):

⁹⁰ Տե՛ս այդ մասին «Արգումենտի» թերթի հրապարակումը («**არგუმენტი**» («Արգումենտի» («Արգումենտ»)), N 13, 2005):

⁹¹ «**ახალი თაობა**» («Ախալի թաոբա» («Նոր սերունդ»)), N 2, 2006. Խոսքը վերաբերում է 1918 թ.-ի առաջին կեսին թուրքական կանոնավոր զորքերի՝ Ախալցխայի գավառ ներխուժմանը, Ախալցխայի գավառի հայության շուրջ 6-ամյա (1918 թ. առաջին կես) հերոսական ինքնապաշտպանությանը և դրան հաջորդող թուրքական տիրապետության շրջանին, երբ թուրքական կանոնավոր զորքերի անմիջական դրոմամբ և հովանավորությամբ ակտիվացել էր տեղի մահմեդական տարրը և ստանձնել էր այսպես կոչված 5-րդ շարայան դեր: Վրացի գործիչը, ցավոք, չի հիշատակում ախալցխահայության մղած հերոսամարտը, Ախալցխայի հռչակավոր քաղաքագլուխ Չորի Չորյանի վճռորոշ դերակատարությունը՝ տեղի ազգաբնակչության ինքնապաշտպանության կազմակերպման և արյունալի կոտորածներից փրկելու գործում: Հենց Ախալցխացի նշանավոր հայդուկապետների գլխավորած զինյալ ջոկատների, տեղ-տեղ նաև հայ-վրացական զինակցության շնորհիվ էր, որ կոտորածներից փրկվեցին նաև առանձին վրացաբնակ գյուղեր և թուրքերի կողմից գերեվարված վրացի կանայք ու երեխաներ: Առավել հանգամանալից տե՛ս **Մելքոնյան Ա.**, Ջավախքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին քառորդին, Երևան, 2003, **Սիմոնյան Ե.**, Ախալցխան կրակե օդակում, Երևան, 2000, **Սանոսյան Ա.**, Ախալցխայի և Ախալքալաքի գավառների 1918 թ. ինքնապաշտպանությունը, Երևան, 1992 և այլն:

առաջարկների (քաղաքագետը դրանում Աբխազիայի առանձնացման և որպես կողմ հանդես գալու վտանգ է տեսնում), և՛ Վրաստանի հանդեպ, իր որակմամբ, թշնամական տրամադրություններ հրահրելու, և՛ վրաց-ադրբեջանական հարաբերություններում տիպիկ միջադեպերի պատճառ հանդիսանալու համար: Քաղաքագետն առանձնակի մեղադրանքներ է ներկայացնում պաշտոնական Երևանին՝ ՌԴ-ի՝ տարածաշրջանային ակտիվացման պայմաններում Վրաստանի տարածքային ամբողջականության դեմ գործելու և Չավախբում ինքնավարության պահանջների առաջադրման համար⁹²: Ամենակի հաշվի չառնելով տեղանունների՝ տվյալ լեզվով գործածման կանոններն ու առանձնահատկությունները՝ քաղաքագետը Երևանին, տվյալ շրջանում ՀՀ իշխանության մաս կազմող ՀՀ Դաշնակցություն կուսակցությանը և բարձրաստիճան որոշ պաշտոնյաների մեղադրում է անգամ «Չավախթին բոլոր փաստաթղթերում «Չավախբ» նշելու», ինչպես նաև բացահայտորեն ինքնավարություն պահանջելու համար⁹³: Քաղաքագետը խորհրդային քաղաքականության արդյունք է համարում նաև այն իրողությունը, որ Չավախահայությունը չի տիրապետում վրացերենին⁹⁴: Մերժելով Չավախահայության տեղաբնիկության իրողությունը՝ 1828-1829 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո (արդյունքում) Չավախբի շրջաններն առաջին անգամ հայերով բնակեցնելու թեզն է կրկին թմբկահարում պատմաբան-հրապարակագիր Գոգա Գոգիելին: Խեղելով պատմական իրողություններն ու փաստերը՝ հեղինակը եզրակացնում է, որ իբր պատմական բոլոր ժամանակաշրջաններում հայերը դավաճանել են Վրաստանին, Հայոց ցեղասպանությունից հետո և այլ ժամանակահատվածներում պատսպարվելով Վրաստանում իբր միշտ (խորհրդային, հետխորհրդային և այլ շրջաններում) գործել են Վրաստանի դեմ: Բնականաբար, հողվածագիրն առիթը բաց չի թողել և պարսավանքի նիզակներն ուղղել է նաև Չավախահայությանը և այնտեղ գործող կազմակերպությունների դեմ՝ մեղադրելով վերջիններիս ինքնավարության պահանջների առաջադրման և այլնի համար⁹⁵: 1828-1829 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ավարտից հետո Չավախբում հայերի՝ առաջին անգամ «հայտնվելու» մասին Գ. Գոգիելի կարծիքն է կրկնում պատմաբան, խորհրդարանի պատգամավոր Գուբազ Սանիկիժեն: Պատգամավորը ևս բացառել է Վրաստանի տարածքում հայկական ինքնավարության ստեղծումը, իսկ Չավախահայության կողմից բարձրացված մի շարք ազգային խնդիրների պատճառը համարել է առկա և Վրաստանի իշխանությունների կողմից տարիներով չլուծված սոցիալ տնտեսական խնդիրները (մայրաքաղաքի հետ կապող բարեկարգ ճանապարհների, տնտեսական, մշակութային սերտ շփումների բացակայություն ևն)⁹⁶: Գ. Գոգիելու և Գ. Սանիկիժեի միտքն է զարգացնում նաև ազգային անվտանգության հարցերի փորձագետ, անվտանգության գնդապետ Բենիկ

⁹² «ՆՃԼՈ ՏԵՐԾ» («Ախալի թառա» («Նոր սերունդ»)), N 190, 2006.

⁹³ Չավախբի հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների՝ տվյալ շրջանում ներկայացրած մի շարք պահանջներին (հայերենին իրավական կարգավիճակի շնորհում, Չավախբում հայ-վրացական պետական բուհի հիմնում և այլն) անդրադարձել և դրանք հակապետական, անջատողական է որակել «Ախալի թառա» թերթն իր մի քանի անդրադարձներում (տե՛ս «ՆՃԼՈ ՏԵՐԾ» («Ախալի թառա» («Նոր սերունդ»)), N 63, N 76, 2006):

⁹⁴ Վրաստանի ոչ վրացաբնակ շրջաններում (Սամցխե-Չավախբ, Զվեմո Զարթի) և մայրաքաղաքի հայկական դպրոցներում վրացերենի ուսուցման անհրաժեշտությանը և այդ ուղղությամբ իրականացվող պետական մի շարք ծրագրերին է անդրադառնում «Մեդիս» թերթի հրապարակագիր Նաթիա Մարուսիժեն (տե՛ս «Մեդիս» («Մեդիս» («Չորրորդ»)), N 5, 2006). Ըստ «Ալիա» թերթի տեղեկությունների՝ 2006 թ. դրությամբ Վրաստանում գործել է 456 ոչ վրացական դպրոց, որոնց 70 %-ը գտնվել են Սամցխե-Չավախբ և Զվեմո Զարթի նահանգներում (տե՛ս «ՆՃԼՈ» («Ալիա» («Վերադարձ»)), N 19, 2006)

⁹⁵ «ՏԵՆԻ» («Միսի» («Արշալույս»)), N 11, 2006.

⁹⁶ «Մեդիս» («Մեդիս» («Չորրորդ»)), N 10, 2006.

Ալադաշվիլին: «Ղվելա սիախլե» թերթի էջերում նա լայն անդրադարձ է կատարում Ռուսաստանի նվաճողական քաղաքականությանը, Ցարական Ռուսաստանի՝ այսրկովկասյան նահանգներում հայության վերաբնակեցման գործընթացներին և նշում, որ 18-րդ դարի վերջերից սկիզբ առած այդ գործընթացը հայերի համար հավասարազոր էր ֆիզիկական փրկության և բերրի հողերում բնակություն հաստատելուն: Բ. Ալադաշվիլին բնախույզ հայացք է նետում ՀՀ-ՌԴ և ՀՀ-Վրաստան ներկա հարաբերություններին՝ եզրակացնելով, որ հայկական կողմը, գործի դնելով հատուկ ծառայությունների իր ողջ ներուժը և լայնորեն համագործակցելով ռուսական ուժային մարմինների հետ, մշտապես գործել և գործում է ընդդեմ Վրաստանի շահերի⁹⁷:

Ջավախահայության՝ հայերենին իրավական կարգավիճակ տալու պահանջներն անհիմն է համարել նաև հայտնի իրավաբան Վախթանգ Խմալաձեն: Ըստ նրա՝ Վրաստանում միակ պետական լեզուն վրացերենն է, Աբխազիայում նաև աբխազերենը: Նոր օրենսդրական նախաձեռնության համար հարկավոր է կամ մեկ պատգամավորի, կամ 30.000 քաղաքացիների ստորագրությամբ դիմումը, իսկ Խորհրդարանում նման օրենքի ընդունման համար հարկավոր է կամ պատգամավորների ընդհանուր թվի կեսից ավելի, կամ 200.000 քաղաքացիների ստորագրությունը: Իրավաբան Վ. Խմալաձեն բոլոր տարբերակները համարել է անիրատեսական⁹⁸: Ջավախքում երկլեզվյա (հայերեն, վրացերեն) վարչարարություն իրականացնելուն, այն է՝ հայերենին իրավական կարգավիճակ տրամադրելուն դեմ է հանդես եկել Կովկասի հարցերով փորձագետ, քաղաքագետ Մամուկա Արեշիձեն՝ Ջավախքը համեմատելով, օրինակ, ՌԴ Արմավիր և Նոր Նախիջևան հայահոծ շրջանների հետ⁹⁹: Որպես Ջավախքի խնդրի լուծում՝ քաղաքագետն առաջարկում է դատարկել Ախալքալաքում տեղակայված ռուսական ռազմակայանը (նաև ՌԴ հատուկ ծառայությունների միջամտությունը բացառելու համար)¹⁰⁰, իրագործել Կարս-Ախալքալաք երկաթգծային նախագիծը և մշակել բախման գոտիներին հատուկ պետական ծրագիր:

2006 թ.-ի մարտի 9-ին Ջավախքի՝ գերազանցապես հայաբնակ Շավկայի շրջանում վերաբնակ աջարների (որոշ տվյալներով՝ սվանների) և հայերի միջև տեղի ունեցած բախման հետևանքով Ղուշչի գյուղի 23-ամյա Գևորգ Գևորգյանի սպանությամբ պայմանավորված՝ հայության զագվածային հուզումները լայնորեն շահարկվեցին վրաց հասարակական-քաղաքական շրջանակներում: Ջավախահայության արդարացի պահանջները վրաց մամուլում ներկայացվեցին կրկին որպես անջատողականների, զինված քրեական խմբավորումների հրահրումներ և այլն: «Արգումենտի» թերթի հոդվածագիր Ջաբա Կվիրիկաշվիլին այդ առիթով առավել ծայրահեղացրել է իրադրությունը և նշել, որ Վրաստանի իրավասությունները պարզապես չեն տարածվում Ջավախքում¹⁰¹:

Ջավախքին ինքնավարություն տրամադրելու անթույլատրելիության, հայերի՝ Վրաստանի հայկական եկեղեցիների հանդեպ պահանջների և Ջավախքի հանդեպ հավակնությունների, Վրաստանի աստիճանական մասնատման մասին խոսել է նաև հայտնի գրող Ռևազ Միշվելաձեն: Չնայած իր խոստովանությամբ՝ հայ գործընկերների հետ ջերմ հարաբերություններին, գրողը, այդուհանդերձ, հայության մասին խոսելիս

⁹⁷ “ყველა სიახლე” («Ղվելա սիախլե» («Ամեն նորություն»)), N 34, 2009.

⁹⁸ “რეზონანსი” («Ռեզոնանսի» («Ռեզոնանս»)), N 76, 2006.

⁹⁹ “ახალი აზრი” («Ախալի ազրի» («Նոր կարծիք»)), N 11, 2006.

¹⁰⁰ Ախալքալաքից ռուսական ռազմաբազայի դուրս բերման հետևանքներին ու որոշ ազդեցություններին է անդրադարձել «Կվիրիս պալիտրան» (“კვირის პალიტრა” («Կվիրիս պալիտրա» («Շաբաթվա ներկայակնը»))), N 52, 2006.

¹⁰¹ Ըստ հրապարակագրի՝ Ախալքալաքն ու Շավկան անկախ շրջաններ են և մեծ կապեր ունեն ավելի շատ ՀՀ-ի, քան Վրաստանի հետ (“არგუმენტი” («Արգումենտի» («Արգումենտ»))), N 10, 2006).

հետևում է վրաց հասարակական-քաղաքական շրջանակներում կարծրացած վատ ավանդույթներին¹⁰²:

ՀՀ պաշտպանության նախարարի՝ երկրի նախագահին ներկայացրած զեկույցում Վրաստանի և ջավախահայության մասին տեղ գտած դրույթները մեկնաբանելիս քաղաքագետներ Սոսո Ցինցաձեն և Ռամազ Սաքվարելիձեն հակադրվում են այն տեսակետին, թե ջավախահայության հասարակական դերի նվազումը ներկայացնում է իրական վտանգ, իսկ Վրաստանում առկա ազգային անհանդուրժողականությունը դառնում է ջավախահայության արտագաղթի պատճառ: Քաղաքագետները Վրաստանում չեն տեսնում հակահայ տրամադրություններ, իսկ Ջավախքում, ըստ նրանց, առկա է սոցիալական ծանր դրություն, ինչպես Վրաստանի մյուս նահանգներում: «Եթե Վրաստանում լինեք ազգային անհանդուրժողականություն, ապա այսօր Վրաստանում հայեր չեին լինի», - նշում է Ռ. Սաքվարելիձեն՝ չմատնանշելով և չհիշատակելով ջավախահայության կողմից բարձրացված բազմաթիվ ազգային-քաղաքական հիմնահարցերը և կրկին փաստելով, որ Ջավախքում առկա սոցիալական խնդիրները չեն առաջացրել ազգային խնդիրներ¹⁰³: Որպես ջավախահայության՝ ինքնավարության պահանջների չեզոքացման կարևոր պայման՝ «Խիխանի-Ուշբա» ոչկառավարական կազմակերպության նախագահ Սիմոն Շարաձեն առաջարկում է հրատապ կարգով իրականացնել Աջարիայի և Սվանեթիայի տարերային աղետներից տուժածների վերաբնակեցում Ջավախքում¹⁰⁴:

2009թ.-ի սեպտեմբերի 1-ին ՀՀ ԱԳՆ կենտրոնական ապարատի և արտասահմանում ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների և հյուպատոսական ծառայությունների ղեկավարների հետ ամենամյա հանդիպման ժամանակ ՀՀ նախագահ Ս.Սարգսյանը, անդրադառնալով Ջավախքի հիմնախնդրին, նշեց. «Ջավախքի նկատմամբ մեր վարած քաղաքականության տրամաբանությունը բովանդակային առումով պետք է բխի «Ինտեգրում առանց ծուլման» սկզբունքից: Ինտեգրումը այս դեպքում պետք է ենթադրի վիրահայերի՝ Վրաստանի արժանապատիվ, կարող, հարգված քաղաքացիների համբավի ամրագրումը: Կարծում եմ, որ հայերենը Վրաստանում մարզային լեզու ճանաչելու (ընդգծումը մերն է՝ Վ.Ս.) Հայ Առաքելական սուրբ եկեղեցու գրանցումն ապահովելու, Վրաստանի՝ հայկական հուշարձանների պահպանմանն ուղղված քայլերը Վրաստանում միայն նպաստելու են հայ-վրացական բարեկամության ամրապնդմանը, փոխվստահության մթնոլորտի խորացմանը: Այս բոլոր հարցերում մենք պետք է լինենք նրբանկատ, բայց հետևողական և սկզբունքային»¹⁰⁵: Ջավախահայությունը, բնականաբար, ողջունեց նախագահ Սարգսյանի այս քայլը, վրացական մամուլը և հասարակական-քաղաքական միտքը, ընդհակառակը, հուժկու քննադատության ենթարկեցին այն: Քանի որ վրացական մամուլում հայերենին իրավական կարգավիճակի տրամադրման խնդրի քննարկմանը համապարփակ կերպով անդրադարձել ենք մեր նախորդ աշխատանքներից մեկում¹⁰⁶, ապա այստեղ նշված խնդիրը կքննարկենք Ջավախքի հիմնահարցի շրջանակներում: ՀՀ նախագահի վերոհիշյալ անսխաղեպ հայտարարությունը հիմք ծառայեց, որ վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը և՛ ՀՀ-ին, և՛ ջավախահայությանը հիշի ավելի հուժկու քննադատությունների, երբեմն նաև ծաղրավորական արտահայտությունների

¹⁰² «**თბილისელები**» («Թբիլիսեյեբի» («Թբիլիսցիներ»)), N 12, 2006.

¹⁰³ «**რეზონანსი**» («Ռեզոնանսի» («Ռեզոնանս»)), N 62, 2006.

¹⁰⁴ Տվյալ պարագայում նա խոսում է Ճակայի և վերջինիս հարևան Թերթիծղարոյի շրջաններում իրականացվող վերաբնակեցման ծրագրերի կարևորության մասին («**ახალი თაობა**» («Ախալի թաոբա» («Նոր սերունդ»)), N 41, 2007):

¹⁰⁵ «Հայաստանի Հանրապետություն», N 168, 2009:

¹⁰⁶ **Սարգսյան Վ.**, Հայերենին կարգավիճակի տրամադրման խնդրի քննարկումը վրացական մամուլում, «**21-րդ դար**», N 5, Երևան, 2018, էջ 68-81:

միջոցով: Սամցխե-Ջավախքն անվիճելիորեն մտնում է հնարավոր բախման գոտի՝ պատմաբան – հրապարակագիր Գեորգի Ուծիլաուրու որակումն է այդ առիթով¹⁰⁷: Սուր բնադատությամբ հանդես եկան և Ս. Սարգսյանի պահանջները անհիմն ու անհեթեթ համարեցին կամ Ջավախքում անկայունացման վտանգներ տեսան նաև քաղաքագետ Մամուկա Արեշիձեն¹⁰⁸, հրապարակագիր Մամուկա Վաշակիձեն (Ս. Սարգսյանի պահանջները համարելով «դաշնակցական նկրտումներ»՝ հիշեցնում է հայերի՝ «Վրաստանում հյուր լինելու» և վերջիններիս «դավաճանական» պահվածքի, աբխազահայերից կազմված Մ. Բաղրամյան գումարտակի և այլնի մասին)¹⁰⁹, փորձագետ Գիա Խուլիաշվիլին¹¹⁰, քաղաքագետ-հրապարակագիր Գեորգի Գիգաուրին (Սերժ Սարգսյանի հիշյալ հայտարարություն-պահանջները համարել է Միխեիլ Սահակաշվիլու՝ 2009 թ.-ի հունիսին Երևանում ստացած Պատվո շքանշանի և ԵՊՀ պատվավոր դոկտորի կոչման (իր որակմամբ՝ կաշառքի), արդյունք)¹¹¹, հայագետ Բոնդո Արվելաձեն (համարում է, որ ՀՀ նախագահի պահանջը եղել է Վ. Պուտինի թելադրանքով, և որին հետևելու են Ջավախքի ինքնավարության, ապա ՀՀ-ի հետ միավորման պահանջները)¹¹², քաղաքագետ Սոսո Ֆինցաձեն (ըստ նրա՝ ՀՀ-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորման պատրանքներով տարվելով՝ ՀՀ-ն անմիտ քաղաքականություն է վարում Վրաստանի հանդեպ)¹¹³, Լեյբորիստների կուսակցության առաջնորդ Շավա Նաթելաշվիլին (կոչ է անում Սերժ Սարգսյանին՝ դիմել այն բոլոր երկրներին, որտեղ կան հայկական համայնքներ՝ պահանջելով նույնը)¹¹⁴:

Եզրակացություն

Վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը հիմնականում և գերակշիռ մասով մերժել է Ջավախքի հիմնահարցի գոյությունը, բացասաբար է վերաբերվել բոլոր այն կազմակերպությունների, գործիչների գոյությանն ու գործունեությանը, որոնք այս կամ այն կերպ արժարժել են Ջավախքի հիմնահարցը: Ներկայիս Վրաստանի տարածքում բնակվող տեղաբնիկ ժողովուրդը հանդիսացող, միևնույն ժամանակ որպես ազգային փոքրամասնություն հանդես եկող ջավախահայության պահանջները, որոնք համապատասխանում են միջազգային իրավունքի տառին ու ոգուն, վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը որակել է անջատողականության դրսևորում, ՀՀ-ի

¹⁰⁷ “**ახალი თაობა**” («Ախալի թաոբա» («Նոր սերունդ»)), N 233, 2009.

¹⁰⁸ “**რეზონანსი**” («Ռեզոնանսի» («Ռեզոնանս»)), N 186, 2009. Վերլուծելով տարածաշրջանային իրողությունները՝ Մ. Արեշիձեն Ս. Սարգսյանի պահանջները համարել է ՌԴ-ի ճշման պատճառով իրականացված քայլ (տե՛ս “**გვირის პალიტრა**” («Կլիրիս պալիտրա» («Շաբաթվա ներկայակերպ»)), N 31, 2009).

¹⁰⁹ “**საქართველოს რესპუბლიკა**” («Սաքարթվելու ռեսպուբլիկա» («Վրաստանի Հանրապետություն»)), N 175, 2009.

¹¹⁰ “**ახალი თაობა**” («Ախալի թաոբա» («Նոր սերունդ»)), N 238, 2009.

¹¹¹ “**ასავალ-დასავალი**” («Ասավալ-դասավալի» («Վերելք-վայրէջք»)), N 36, 2009. Գ. Գիգաուրու՝ Նույն թեմայով հարցազրույցը տե՛ս “**ასავალ-დასავალი**” («Ասավալ-դասավալի» («Վերելք-վայրէջք»)), N 39, 2009.

¹¹² “**საქართველოს რესპუბლიკა**” («Սաքարթվելու ռեսպուբլիկա» («Վրաստանի Հանրապետություն»)), N 179, 2009.

¹¹³ “**ჯორჯიან თაიფსი**” («Ջորջիան թայմս»)), N 31, 2009. Նույն առիթով տրված իր մեկ այլ հարցազրույցում ևս դատապարտելով ՀՀ նախագահի վերոհիշյալ պահանջը՝ Սոսո Ֆինցաձեն լայնորեն բնութարկում է Ջավախքի շուրջ ստեղծված իրադրությունը՝ հայկական կողմի բոլոր պահանջները համարելով արկածախնդրություն, Ջավախքի անեքսիա, ՌԴ-ի օգնությամբ Վրաստանի քայքայմանն ուղղված գործողություններ և այլն (տե՛ս “**საქართველოს რესპუბლიკა**” («Սաքարթվելու ռեսպուբլիկա» («Վրաստանի Հանրապետություն»)), N 188, 2009):

¹¹⁴ “**ჯორჯიან თაიფსი**” («Ջորջիան թայմս»)), N 31, 2009.

և ՌԴ-ի կողմից ուղղորդվող սադրանք՝ ուղղված Վրաստանի տարածքային ամբողջականության դեմ:

Ինչպես Ջավախքում գործող հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, անհատ գործիչների, այնպես էլ ՀՀ իշխանությունների և հասարակական-քաղաքական շրջանակների՝ Ջավախքի հիմնահարցի վերաբերյալ գրեթե բոլոր մտահոգությունները, քննարկումներն ու առաջարկությունները վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը որակել է որպես Վրաստանի տարածքային ամբողջականության ու պետական շահերի դեմ ուղղված քայլեր:

Ջավախքի հիմնահարցի ցանկացած արծարծում, քննարկում կամ լուծման առաջարկ վրաց հասարակական-քաղաքական շրջանակները համարել են Հայաստանի Հանրապետության կամ Ռուսաստանի Դաշնության կողմից նախագծված և իրականացվող սադրանք՝ ուղղված Վրաստանի պետական շահերի դեմ:

Վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը հիմնականում դեմ է հանդես եկել թուրք-մետսեթցիներին Ջավախքի տարբեր շրջաններում վերաբնակեցնելու գաղափարին, ծրագրերին ու գործընթացին՝ հստակ նշելով, որ վերաբնակեցումը էթնիկ բախումների տեղիք կտա Ջավախքում:

Վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը հիմնականում ողջունել է թուրք-ադրբեջանական տարանցիկ ուղիների՝ Վրաստանի տարածքով անցնելու գործընթացը: Վրացական շրջանակները քննարկել են ՀՀ-ի՝ նշյալ նախագծերին մասնակցելու հարցը, այդուհանդերձ հաշվի առնելով ՀՀ-Թուրքիա և ՀՀ-Ադրբեջան լարված հարաբերությունները՝ ՀՀ-ի մասնակցությունը տարածաշրջանային «հորիզոնական» նախագծերին համարել են անիրատեսական: Վրաց հասարակական-քաղաքական միտքը ՀՀ-ի՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների լարված լինելու պատճառ է համարել ոչ թե Թուրքիայի և Ադրբեջանի ցեղասպան վարքագիծը, այլ ՀՀ-ի ռուսամետ քաղաքականությունը և Ռուսաստանի շահերի առկայությունը Այսրկովկասում:

THE MAIN PROBLEM OF JAVAKHK IN THE PERCEPTION OF GEORGIAN SOCIO-POLITICAL THOUGHT (BASED ON GEORGIAN PRINT MEDIA IN 1999-2009) (PART 2)

VAHE SARKISYAN

*National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,
Institute of History, Department of Diaspora and History of Armenian Colonies,
Researcher, Ph.D. in Historical Sciences,
Yerevan, Republic of Armenia*

The purpose of the article is to present the Javakhk problem in the Georgian print media for about ten years (1999-2009) with an understanding of Georgian socio-political thought. The purpose of the first part of the article was to systematically show, indicate all internal and external factors that influenced the Georgian side's perception of the Javakhka question. The second (this) part of the article presents the main publications of the Georgian print media, which indicate the Georgian perception of the Javakhk problem. The corresponding conclusions are also placed at the end. The text of the study was written in 1999-2009. Based on a "special" study of other "materials" published in the Georgian print media, as well as other related materials. As a result of the study, we came to the conclusion that the Georgian socio-political thought largely rejected the existence of the Javakhk issue, negatively related to the existence and activities of all organizations

and figures who in one way or another raised the Javakhk issue. The demands of the Armenians of Javakhka, who are indigenous people living in the territory of present-day Georgia and at the same time a national minority, consistent with the letter and spirit of international law, were described by Georgian socio-political thought as being outside separatism. Against the territorial integrity of Georgia.

Key words: *Javakhk problem, Georgian socio-political thought, Georgian print media, Georgian environment, transit routes, perception, Russia, Turkey, Republic of Armenia.*

ПРОБЛЕМА ДЖАВАХКА В ВОСПРИЯТИИ ГРУЗИНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ (ПО МАТЕРИАЛАМ ГРУЗИНСКИХ ПЕЧАТНЫХ ИЗДАНИЙ 1999-2009 гг.) (ЧАСТЬ 2)

ВАЗ САРКИСЯН

*научный сотрудник отдела истории диаспоры и
армянских колоний Института истории НАН РА,
кандидат исторических наук,
г. Ереван, Республика Армения*

Цель статьи - на основе материалов грузинских печатных изданий отдельно взятого десятилетия (1999-2009 гг.) представить восприятие проблемы Джавахка грузинской общественно-политической мыслью. Первая часть статьи решала задачу систематизированного выявления и представления всех внутренних и внешних факторов, влияющих на восприятие проблемы Джавахка грузинской стороной. В данной, второй части работы, представлены основные публикации грузинской прессы, выявляющие грузинское восприятие проблемы Джавахка. В конце статьи представлены соответствующие выводы.

Текст исследования был составлен вследствие как отдельного изучения, так и сопоставления грузинских печатных изданий, опубликованных 1999-2009 гг., а также других источников, связанных с данной темой.

В результате исследования мы пришли к выводу о том, что грузинская общественно-политическая мысль в большинстве случаев отрицала существование проблемы Джавахка, формировала отрицательное отношение к тем организациям и деятелям, которые так или иначе поднимали проблему Джавахка. Требования армян Джавахка, являющихся коренным народом, проживающим на территории современной Грузии и позиционирующим себя как национальное меньшинство, соответствуют букве и духу международного права, но грузинская общественно-политическая мысль квалифицирует эти требования как проявление сепаратизма, провокацию, инициированную Республикой Армения и Российской Федерацией и направленную против территориальной целостности Грузии.

Ключевые слова: *проблема Джавахка, грузинская общественно-политическая мысль, грузинские печатные издания, грузинская среда, восприятия, переселение, транзитные пути, Россия, Турция, Республика Армения.*